

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒՆԵՍԱԿԱՆ
 2. ՅԱՐԻ 1904 ԱՊՐԻԼ-ՄԱՅԻՍ ԹԻԻ 4-5

ԲԱՐԵՁ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանուն րատեր են նախնական օրրագոյն լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտքի կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յախտնական խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ե՞մէ հոգին չճարգամներ, չյուսաւորէր ինչ որ միւրը կ'ըսէ, այդ չհասկցուած մէկն բնութենէն չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ժ. ՄԻՇԼԷ

ԲԱՅՈՒԱՅ Է ԲԱԺԱՆՈՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա Ն Ա Հ Ի Տ .

ՎԵՑԵՐՈՐԳ ԾՐՋԱՆԻՆ

ԱՆԱՀԻՏ կը շարունակէ հրատարակուիլ միեւնոյն ուղղութեամբ եւ միեւնոյն ծրագրով :
 ԲԱԺԱՆՈՐԳԱԳՐԻ ԿԱՆԵԻԿ Է :
 Այն բաժանարգները որ դեռ չեն վճարած իրենց բաժնեկիւնը, կը խնդրենք որ փութան
 իրենց պարտքը հատուցանել :

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ «ԱՆԱՀԻՏ» . — ԹԻՒ 3

ՕՍԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ
 ՔԱՌԵԱԿՆԵՐԸ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՊԱՐՍԿԵՐԷՆ ԲԵԱԳՐԷՆ

Գ. ՓԱՌԵԱԿ

Այս հատորը կը պարունակէ պարսիկ մեծ բանաստեղծին բոլոր քառաբառերուն խարդմանութիւնը եւ ընդարձակ ու հմտայից ուսումնասիրութիւն մը՝ խարդմանչէն՝ Սայիամի կեանքին ու գործին վրայ : Կը բաղկանայ 120 մեծադիր ու ծաղկեղարդ երեսներէ :

Գինն է .

Վերժէ թղթի վրայ	10	Ֆրանք
Քուչէ — —	5	—
Հասարակ — —	3	—

Գ. Գ. Փառնակ որոշած է իր այս հատորին վաճառման հատոյթին կէսը նուիրել Ձեռքի որբերուն համար բացուած հանգանակութեան եւ կէսը Պէշիկթաշլեանի գործերուն հրատարակութեան :

Գնել ուզողները պէտք է դիմեն «Անհրոտ» խմբագրութեան կամ մեր գործակաւարներուն :

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ ԱՆԱՀԻՏԻ . — ԹԻՒ 2

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ
 ՃԱՌԵՐՆ ԵՒ ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐԸ

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆԵՐՈՎ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Այս հատորը կը պարունակէ, ինչպէս արդէն ծանուցած ենք, Մ. Պէշիկթաշլեանի բոլոր քերթուածներն ու ճառերը, բաղմաթիւ ծանօթագրութիւններով լուստարանուած . զրաբար քերթուաներուն կ'ընկերանան աշխարհարար թարգմանութիւնները : Կը բաղկանայ 200 մեծադիր էջերէ :

Գինն է՝

Ֆրանսայի մէջ 4 ֆրանք , Օտար երկիրներու համար 4,50, Ամերիկա . 1 տոլար . Ռուսիա , 2 րուպլի :

Վերժէ թղթի վրայ «Անհրոտ» ծաւալով, 10 ֆրանք . Օտար երկիրներու համար 10,50 . Ամերիկա , 2 տոլար . Ռուսիա , 4 րուպլի :

Յաջորդ հատորը, որ պիտի պարունակէ Պէշիկթաշլեանի կենսագրութիւնը, լոյս կը տեսնէ յոտաջիկայ ձմեռ :

ԱՆԱԿԻՏ

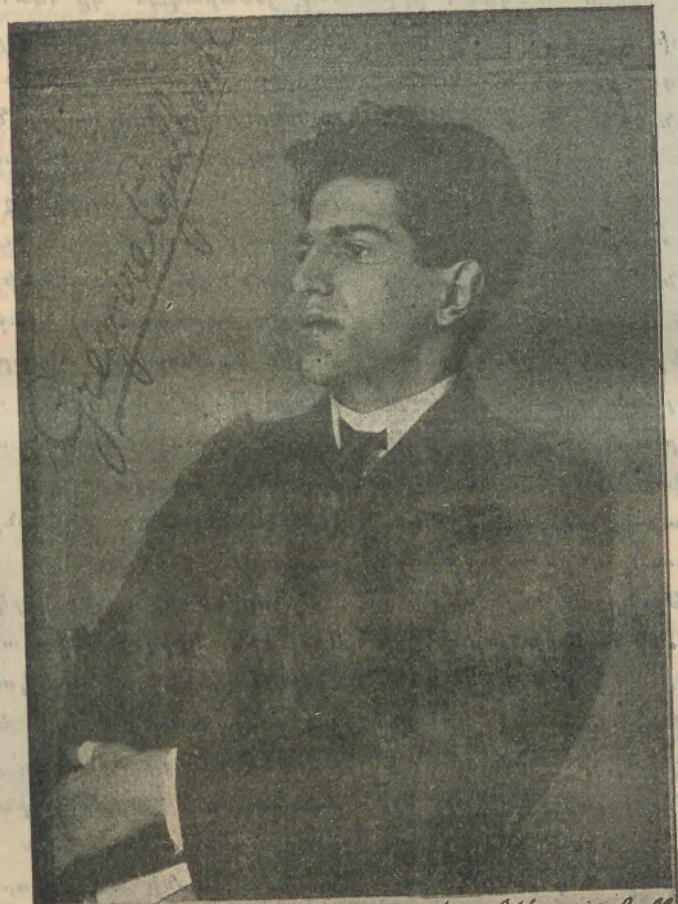
ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԻՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԴԵՂԱՐՈՒԵՄՏԱԿԱՆ

Զ. ՏԵՐԻ

1934 ԱՊՐԻԼ-ՄԱՅԻՍ

ԳԻՒ 4-5

*A mon cher maître Mourat Sully
avec ma profonde admiration.*

ԳՐԻԳՈՐ ԿՐԻՂՅԱՆ (1884-1904)

ՂԵՍՔԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԻՆՎԵՆԻ

Ապրիլ 19ի օրը հողին յանձնեցինք Գրիգոր Գիւլպէնկը, եւ իր քսաներեք տարիներուն սիրուն ու թարմ փունջին հետ՝ թագեցինք փայլուն ապագայի մը ապահով յայտնուանդին զրասանդը :

Այդ անհունապէս տարատաւ մահը . որ խեղճ Գրիգորին արենակիցներուն ու մտերիմներուն համար անմխիթարելի կսկիծ մ'եղաւ , իրր ծանր կորուստ մը պիտի յղբացուի նաեւ ամբողջ հայ ազգէն : Գրիգոր կիւլպէնկ սանձանուած էր Քոմէտի-Ֆրանսէզին մէջ տեղ մ'ունենալու :

Գրիգոր կիւլպէնկ , որ ու անունը ծանօթ է «Անահիտ» ընթերցողներուն , փարիզ եկաւ 1900ի սկիզբները : Իր պարիթոնի պնդեցիկ ձայնը մարգելու եւ երգչական ասպարէզին պատրաստուելու համար . բայց քանի մը ամիս երգեցողութեան դասեր առնելէ յետոյ «Մանկ» տան մէջ ուր Գոմեմարի թուղիչներ կ'ուսուցանեն երգ եւ արտասանութիւն , կիւլպէնկ զգաց որ իր կոչումը զերստանութիւնն էր աւելի քան երգչութիւնը . եւ նոյն «Մանկ» տան մէջ սկսաւ հետեւիլ Քոմէտի-Ֆրանսէզի ծանօթ զերասան Փլէր Լոմիէի դասերուն : Այդ միջոցին էր որ զինքը ճանչցայ : Իր սեւ առաջ անգրագեղ մազերով շրջանակուած ուսմեղ ու գրաւիչ դէմքը՝ զոր լայն խոր սեւ սչքերը սուր ու միանգամայն անուշ նայուածքով մը կը լուսաւորէին , եւ որուն կորովը կը շնչատուէր իր թեթեւօրէն արծուենդն ու գեղազիւ թթն ու շնորհը՝ իր բերնին ներաւոր ու երիտասարդ աղեղէն , կը կազմէին հզօր ու ճապուկ դիմակ մը՝ ողբերգական մեծ զերերուն համար շինուած . իր թաւ , հոսւն , թաւչենի ձայնը , յստակ ու որոշ ոտոզանութիւնը՝ զոր երեւան կը բերէր ասջի օրէն , կը բազմա-

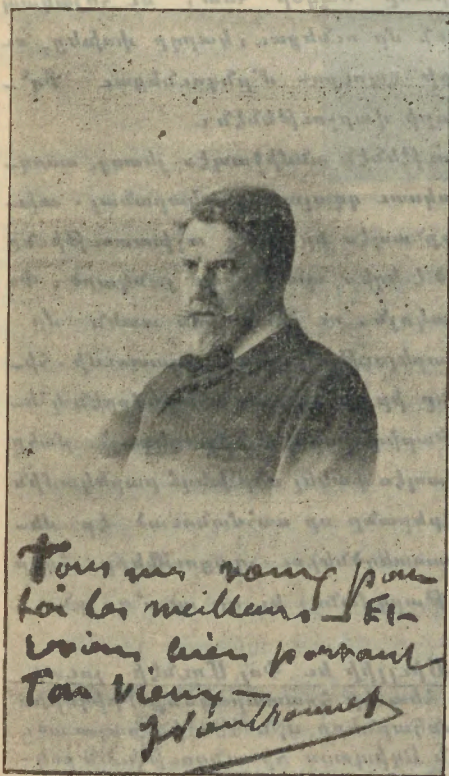
պատկէին իր ապագայ դերասանական յաջողութիւններուն հաւանականութիւնները : Անկեղծ ու բուռն սէր մ'ուէր բանաստեղծութեան համար եւ նուրբ , բնաղջական ըմբռնողութիւն մը , որ , հակառակ իր սանձանափակ զարգացմանը , իրեն թոյլ կուտար լրջօրէն թափանցել ողբոյն այն գործերուն զոր կ'ուզէր թարգմանել : Եւ սաստիկ աշխատակէր էր . կտոր մը արտասանել . տոաջ , անոր բոլոր բառերը մանրամասնօրէն կ'ուսուցնասիւրբ , ընդհանուր իմաստը կը ջանար վերլուծել , հեղինակին վրայ որոշ ծանօթութիւններ կ'ուզէր ունենալ , յօժարակամ կը հետեւէր խորհուրդներուն ու թելադրութիւններուն զոր կ'ընդունէր իր վարպետ եւ կամ իրազեկ բարեկամներէն : Իր ճկունութիւնը մեծ էր . Փարիզ եկած ատեն Ֆրանսիէն շատ քիչ զիտէր , բայց գալէն Յ-Յ ամիս յետոյ՝ շատ զիւրութեամբ կը խօսէր ֆրանսերէն , եւ եթէ խօսակցած միջոցին՝ զեռ օտարականի շնչաբ աչանած էր քիչ մը , արտասանած միջոցն կը յաջողէր արդէն ֆրանսական շնչաբ գրեթէ անթերի մաքրութեամբ իւրացնել , ու ոչ միայն շնչաբ այլ եւ արտասանութեան այն լայն ու երգեցիկ ձեւը՝ որ յատուկ է Քոմէտի-Ֆրանսէզի դերասաններուն , եւ ընդհանրապէս ֆրանսական դպրոցին :

Օր մը զինքը սարի ներկայացուցի Մուշէ-Սիւլիին . Գրիգոր անոր տոջեւ արտասանեց Պէշիկթաշլեանի «Գնար կուսին»ին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը . եւ իր արտասանութեան մէջ ցոյց տուաւ ա՛յնքան խորին ըմբռնողութիւն քերթուածին զգւոյն , ա՛յնքան կրակոտ եւ լայն շունչ մը՝ արտաբերութեանը մէջ . որ վարպետը , զարմացած ու զմայլա՛ն ն սոս՛ տեղէն վեր ցատքեց . երկու ձեռքերուն մէջ առաւ երիտասարդ բարեկամին գլուխը եւ յանի մը անգամ համբուրեց զայն ճակատէն : Այն ատեն , խնդրեցի որ հանէր երբեմն իր խորհուրդները շնորհել Գրիգորին , օչնել իրեն այդ արուեստին մէջ կատարելագործուելու : Մուշէ Սիւլիի հաւանե-

ցաւ ամենամեծ յօժարութեամբ աշակցել
 Գրիգորին զարգացմանը, եւ ատի մեծ
 յաջողութիւն մըն էր մեր հայրենակցին
 համար, որովհետեւ Մուսէ-Սիւլլի մինչեւ
 այդ վայրկեանը երբեք ուէէ անձի դաս
 տալու նեղութիւնը յանձն չէր առած :
 Համակրութիւնը զոր այդ առաջին տե-
 սութեան մէջ զգացած էր վարպետը,
 հետզհետէ աճեցաւ, Մուսէ-Սիւլլի թոյլ
 կուտար որ Գրիգոր շարաթը քանի մ'ան-
 գամ երթար իր մօտ, ու իւրաքանչիւր
 անգամ ժամեր կը զօհէր Ֆրանսերէն
 ոտանաւորներու արտասանութեան, Ռա-
 սինի, Սօփոկլի կամ Շէքսպիրի գործերու
 ըմբռնողութեան մէջ իր սիրական աշա-
 կերաբ մարդելու : Տարի մը յետոյ, օր մը
 օր շնորհակալութիւն կը յայտնէի իրեն
 իր այդ ազնիւ անձնութեան համար,
 «Աւելի ինձի կ'իյնայ, ըսաւ վեհանձնա-
 րար, շնորհակալ ըլլալ ձեզի՝ որ այդքան
 տաղանդաւոր եւ աչգքան համակրելի անձ

ՄՈՒՍԷ-ՍԻՒԼԼԻ

ՓՈԼ ՄՈՒՍԷ

մը ճանչցուցիք ինձի» : Իր համակրութեանը մէջ՝
 հայրական խանդաղատանք մը սկսած էր մտնել :

Այդ միեւնոյն համակրութիւնը կը զգար Գրիգորին
 համար Փոլ Մուսէն ալ, Մուսէ-Սիւլլիին եզրայրը, որ
 զայն կը սիրէր իբր երիտասարդ ընկեր մը, միշտ կը
 զբաղէր անոր զարգացմամբն ու մեծ յոյսեր դրած էր
 անոր վրայ :

1902ի յունուարին, Գրիգոր ներկայացաւ Քոնսեր-
 վաթուարի քննութեան, Լըքոնթ տը Լիլի Les Erin-
 gesէն տեսարան մը արտասանեց, եւ ընդունուեցաւ
 իրր աշակերտ Քոնսերվաթուարի՝ Փոլ Մուսէի դասին
 մէջ :

Ինչ յետոյ Մուսէ-Սիւլլի, Ֆրանսայի գաւառական
 քաղաքները ներկայացումներ տալու երթալով, Գրի-
 գորը հետը տարաւ ու փոքր զերեր յանձնեց անոր
 իր խաղացած խաղերուն մէջ :

Երկու երեք անգամ Գրիգոր մասնակցեցաւ ֆրանսական բարեգործական ցերեկոյթներու, որոնց մէջ արտասանեց զերթուածներ :

Փարիզի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան 1901ի երեկոյթին արտասանեց Պէշիկթաշլեանի «Քնար կուսին»ին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը : 1902ի հայկական երեկոյթին, որ տրուեցաւ Սալ-տէ-զ-Ակրիքիւթէօրի մէջ, արտասանեց այդ նոյն քերթուածն ու Նահազիզեանէն ու Դուրեանէն բանաստեղծութիւններ՝ ֆրանսերէն թարգմանուած :

Նոյն տարին, հրաւիրուեցաւ մասնակցել Յիսուսի վերջին շարաթը ներկայացնող խազի մը որ կը տրուէր սնուվօ թէաթրոյի մէջ :

Այդ ներկայացման միջոցին էր որ պաղ առած էր եւ սաստիկ հարբուխով մը բռնուած . կարեւորութիւն չաւելով հարբուխին, ոչինչ ընելով ինքզինքը դարմանելու համար, շարունակած էր դեռ 15 օրուան չափ իր գերը կատարել, հոռմայեցի զօրականի դեր մը : որ կը պահանջէր իրմէ կէս մէջքէն վեր պարզ «մայիօ» մը միայն ունենալ :

Հարբուխը քիչ ետքը փոխուեցաւ ծիւրախտի սկզբնաւորութեան, եւ այդ ախար — որ մենէ խլեց Պէշիկթաշլեանը, Դուրեանը, Ադամեանը. Տիգրան Երկաթը — վերջ ի վերջոյ զինք ալ քայքայեց ու չքացուց :

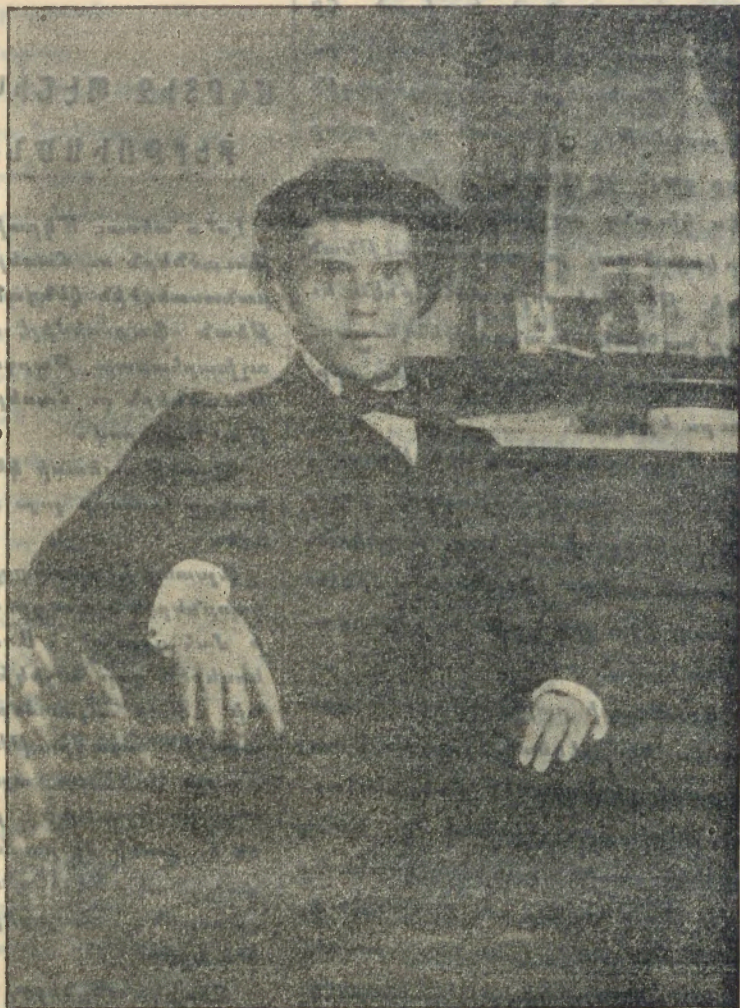
1902ի աշնան վերջերը Գրիգոր ձգեց Փարիզը՝ բժիշկներուն ստիպմամբ, ու գնաց ամբողջ ձմեռը եւ գարունը Եգիպտոս անցընել : Իր ֆրանսացի ու հայ բարեկամները յուզմունքով զինքը ճամբայ զրին՝ քաջատողջ վերադարձ մաղթելով եւ յուսալով . Մուսէ-Սիւլիի եւ Փոլ Մուսէի իրեն նուիրած էին այդ միջոցին իրենց լուսանկարները (զոր կը հրատարակենք մեր այս թիւին մէջ), եւ որուն վրայ առաջինը գրած էր՝ «Գրիգոր Կիւլպէնկին, իմ սիրելի աշակերտիս ու բարեկամիս, բոլոր սրտով մաղթելով ամողջութիւն, փառք ու բարեբաւտութիւն, 3 դեկտ. 1903, Մոսկու-Սիւլի», եւ միւրը՝ «Լաւագոյն մաղթանքներս քեզի

համար, ու դարձիւր քաջառողջ, — քու վաղեմի ֆոլ Մոսկու» (1) :

1903ի գարնան վերջերը Փարիզ դարձաւ Գրիգոր՝ մեծապէս կազդուրուած Պէտք էր սակայն որ 1904ի ձմեռը դարձեալ հեռանար Փարիզէն : Հակառակ իր ազգականներուն եւ իր բարեկամներուն թախանձանքին, յամառեցաւ ամբողջ ձմեռը Փարիզ անցընել : Չերմեռանդօրէն յարած էր արուեստին, իրեն կը թուէր թէ անկից բաժնուիլը աւելի ապահովապէս մահուան դիմել պիտի ըլլար . ուզեց գէթ Գոնսերօ վաթուարին մէջ տարեկան քննութիւնն անցընել եւ յետոյ մեկնել . առերեւոյթ քաջառողջութիւնը որ իր վրայ կը տեսնուէր, խարեց ալ զինքը . առոր մէջ խրախուսուած էր նաեւ Փոլ Մուսէի բարեկամ ու ծանօթ բժիշկ Տրտը Պուրկատէն, որ իրեն ըսած էր թէ կրնայ Փարիզ մնալ, քիչ աչխատելով եւ ինքզինքը կանոնաւորապէս դարմանելով : Քննութիւնը անցուց Գոնսերօ վաթուարին մէջ՝ ներկայացնելով «Օթելլոյ»ի նախանձի սկզբնաւորութեան մեծ տեսարանը Նակօի հետ, եւ հոյակապ յաջողութիւն մը ունեցաւ, կարգը փոխեց, ու 300 ֆրանքի «պուրս» մ'ընդունեցաւ Գոնսերօ վաթուարի վարչութեանէն :

Այդ քննութեան անմիջապէս յետոյ, ամողջութիւնը սկսաւ դաւալարար տկարանալ . ախար, որ ներքնապէս իր խուռ աշխատութիւնը շարունակած է եղեր, պայթեցաւ յանկարծ : Փոմեկնեցաւ իսկոյն, ու մնաց հոն ատեն մի քայքայ ա'լ կարելութիւն չկար ազատուի . հիւանդութիւնը իր քայլերը դահալիւսօրէն կ'երազէր, եւ Փարիզ դարձէն քիչ յետոյ՝ մահը եկաւ վերնջապէս փակել մեր խեղճ բարեկամին ներդաշնակ բերանը որ սանձմանուած էր մեծագոյն բանաստեղծներու յղացումները հզօր շունչով մը թարգմանել եւ որ աւա'զ, բնու-

(1) Մուսէ-Սիւլիի եւ Փոլ Մուսէի լուսանկարներուն հետ կը հրատարակենք Գրիգորին երկու լուսանկարները, միջին 1901ին քաշուած, միւսը՝ 1903ին Եգիպտոս՝ հիւանդութիւնն ըսկսելէ յետոյ :

ԳՐԻԳՈՐ ԿԻՆԼՊԷԿ (1903)

վայրագ ու ապուշ մէկ քմահաճոյքովը ահա
կը դատապարտուէր չափորժական լուծեան։
Այդ մահը անչունք ցաւ պատճաքեց իր վար-
պեաներուն, Քամէզի-Պրանսէզի զինքը ճանչ-
ցող զերասաններուն, որոնց տնայ իր վերջին
օրերուն՝ յաճախ կ'երթային անկողնին մօտ
ժամեր մնալ, իր հուսկ տառապագին վայր-
կեանները մեղմացնելու համար։ Բարեբախտա-
բար իրենչ ինչայուեցաւ իր վրձակին ծանրու-
թեանը զիտակցութիւնն ունենայու գտնու-
թիւնը․ մինչև վերջին րոպէն՝ բուժուելու
յոյսովը լեցուն էր, եւ իր սպառաջի ծրագիր-
ներով օրօրուելով էր որ նուաղեցաւ։
Իր թաղումը կղզւոյ շատ չքեղ ու աննուն

յաւզմունքով պաշարուած թաղում մը։ Ներ-
կայ էին օր. Տելվէր՝ Քոմէտի-Պրանսէզէն, Քոն-
սերվաթուարի աշակերտներէն քառասուն հո-
դի չափ, եւ Փարիզի հայ գաղութէն շատ մը
անձեր. դագաղը կը պճնէին բազմաթիւ ծագ-
կեփունջիւր՝ հանգուցեալին անդրանիկ եղբօր
պ. Արտաչէս Կիւլպէկեանի, Կիւլպէկեան ըն-
տանիքին, օր. Տելվէրի, պ. Կրեթիյեայի, Տ. Վր-
ոսմապուհ քանանայի, այս սողերը գրողին
կողմէ, եւն։ Քոնսերվաթուարի աշակերտները
բերած էին արծաթագօծ դափնի մը իրենց ող-
բացեալ ընկերոջ դագաղը վարդարելու․ Փա-
րիզի հայ երիտասարդութիւնը, նախաձեռնու-
թեամբ եւ ջանքերով Պ. Մխաթ Տէր-Միքայէլ-

եանի (որուն անձնուիրութիւնը անպակաս է
ամէն աղնիւ ճիգերու համար) նուիրած էր
մեծ ու գեղեցիկ ծաղկեպսակ մը: Բայց ար-
ցունքները որ թափուեցան այդ դադաղին
վրայ՝ աւելի բազմաթիւ էին քան այն բոլոր
ծաղիկները որ զայն կը պատէին: Փոյ Մունէ
իր ծանրապէս հիւանդ աղջկան մօտ գացած՝
էթրըթա, չէր կրցած գալ յուղարկաւորութեան
Մունէ-Սիւլի, թէ՛ Գրիգորին մահուընէն եւ
թէ՛ իր եղբոր աղջկան հիւանդութենէն սաս-
տիկ յուզուած, անկողինը մնացած էր այդ օրը՝
անկարող գուրս ելլելու:

Մոնփարնասի գերեզմանատան մէջ թաղուե-
ցաւ Գրիգորը: Իր փոնսերվաթուարի բոլոր
ընկերները, եւ զինքը սիրող հայ բարեկամ-
ները ընկերացան անոր մարմնոյն՝ մինչեւ
եզրը փոսին ուր իջուցին զայն իր յաւերժա-
կան քունը քնանալու:

Գրիգորին ֆրանսացի բարեկամները խնդրե-
ցին պ. Արտաշէս Կիւլպէկեանէն որ թոյլ տայ
իրենց՝ Գրիգորին գերեզմանին վրայ մահար-
ձան մը կանգնելու, իբր յիշատակ մը իրենց
սիրոյն եւ իրենց ցաւին: պ. Կիւլպէկեան, որ
իր եղբորը մարմնոյն համար հող մը գնած էր
իբր մշտական հանգստավայր եւ ինքն իսկ մը-
տադիր էր այդ բանն ընել իր եւ Կիւլպէկե-
ան ընտանիքին կողմէն, տեղի տուաւ իր եղ-
բոր օտարազգի բարեկամներուն այդ աղնիւ
փափաքին առջեւ, նկատելով որ անոնց այդ
տենչին իրականացումը մեր ամբողջ ցեղին
համար պատուարեր ու սրտաշարժ արտայայ-
տութիւն մըն էր՝ զոր անհնար էր մերժել:

Մունէ Սիւլի մտադիր է այդ մահարձանին
վրայ գեանդել իր ձեռքով իսկ քանդակուած
մետալեոն մը Գրիգորին ղէմքը ներկայացնող:

ԱՐՇԱԿ ՉՕԳԱՆԵԱՆ

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆԻ
ՔԵՐԹՈՒԱՄՆԵՐՆ ՈՒ ՃԱՌԵՐԸ

Լո՛ս տեսաւ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի քեր-
թուածներն ու ճառերը պարունակող հասարը
բանաստեղծին կենդանագրով ու ստորագրու-
թեան «Փաք-սիմիլէ»-ով, գրաբար կտորներուն
աշխարհաբար թարգմանութեամբ եւ քեր-
թուածներն ու ճառերը լուսարանող բազմա-
թիւ նօթերով:

Պէշիկթաշլեանի կենսագրութիւնը պարու-
նակող հատորը լոյս պիտի տեսնէ յառաջիկայ
ձեռն:

Այստեղ կ'արտատպենք հասարին լաւագոյն
կտորներէն երկուքը, «Հայ քաջուհի» եւ «Մերձ
ի մահ գրուած»: Առաջինը մին է այն չորս
երգերէն զոր Պէշիկթաշլեան գրած է Ձէյթու-
նի 1862ի ապստամբութենէն ներշնչուելով:
առաջին տպագրութեան մէջ որ Պոլիս կատա-
րուած է 1870ին, այս քերթուածին քանի մը
տողերը (7րդ, 8րդ, 51րդ, 52րդ, տողերը) ջնջուած
են եւ քանի մը բառերը փոխուած («այնտեղի»
փոխանակ «Ձէյթունի», «խուժն» փոխանակ
«Քուրքն», «Հայրերոյն» փոխանակ «Ձէյ-
թունցիին»):

Ձեռք անցնելով բանաստեղծին ձեռագրին
վրայէն կատարուած հին ընդօրինակութիւն
մը, ուղղեցինք այդ փոփոխութիւններն ու լրա-
ցուցինք պակասները: Երկրորդ քերթուածը
Պէշիկթաշլեանի վերջին օրերուն մէջ գրուած
եղբերից մըն է, իր ներքին դժբաղդ կեանքին
ամբողջ խորունկ տրամութեամբը տողորուն,
ձեւի զմայլելի վեհութեամբ ու նրբութեամբ
արտայայտուած:

ՀԱՅ ՔԱՉՈՒՀԻՆ

Այն ո՛ւր կ'երթայ զըւարթագէմ
Եւ սուբալով լերանց վըրան
Փափուկ թեթիւ ոտիցն ի ճեմ,
Ուսից վըրայ հերքըն ծըփան:
Արդեօք չքնաղ եկա՞ւ գարուն,
Կ'ո՞ւր է ետի՞ն ես ծ. թ. Աստուծո՞յ

Թէ՛ Ե՛լ հագուէ՛ , պարէ՛ . Ձէյթուն ,
 Ելէ՛ք ի գաշտ , ծե՛ր , կո՛յս , մանո՛ւկ .
 Եւ նա խնտում եւ զարդարուած
 Ու նազելով աշխուժարար
 Կ՛երթայ ընդ պարս ընկերուէեաց
 Քաղել նարկի՞զ եւ նունաֆար :
 Սակայն ոչ ոք կայ իրեն քով .
 Ձայն մը լըսուի , բայց ծիծուան զէ .
 Թեւիցը տակ չունի կողով
 Ուր որ ծաղկի փունջեր չարէ :
 Բօթ մը փըչեց ինչպէս մըրրիկ ,
 Ու Ձէյթունի անտառներուն
 Յողթանասակ դողան մայրիք
 Ճցուեց առիւժ բաշ գալարուն :
 Այն բարձրաբերձ սարից պակասն
 Ազատութիւնն՝ ել սըլացաւ .
 Հովտաց գաշտաց հիւղից վըրան
 Թեւատարած հովանացաւ :
 « Արի՛ք ի զէն , Թուրքն ահարկու
 Լողաց եղբարց արեան ի ծով ,
 Արդ ի մեր կոյս վազըս կ՛առնու
 Արիւնթաթախ ճիրաններով » :
 Ու կանգնեցան հսկայաբար
 Հազարաւորք՝ աչք բոցահատ .
 Իրենց ահեղ սարից հաւսար
 Բարձրացուցած գոռոզ ճակատ :
 Բայց ո՛ւր կ՛երթայ այն գեղաղէմ
 Աղջիկ թուցեալ լեռանց վըրան ,
 Փափուկ թեթեւ ոտիցն ի ճեմ ,
 Ուսից վըրան հերքըն ծըփան :
 Ի՞նչ է այն որ կուրծքն սըլամէ . —
 Բոցանըչոյլ զըրա՛հ մի լայն :
 Ի՞նչ զըզուանօք նա համբուրէ ,
 — Ճակատամուղ երկա՛թն է այն :
 Նա այլ զըզուանք եւ այլ համբոյր՝
 Կուսան անրիծ՝ դեռ չըգիտեր ,
 Երախայրի սրտին իրոյր
 Ճուլաց միայն ազգին իւր սէր :
 Օրհնեա՛լ անման զու Քաջութիւնի :

98
 Գրասկ լանջաց Ազատութեան ,
 Որ գերեզէն վառես Չուարթուն
 Եւ զսիրտ քնքուչ Հայ աղջիկան .
 Դու մէկ օր մ՛ալ յանհուն թեւեր
 Գիտի թըռչիս ի Հայաստան ,
 Մէկ ձեռքով զայն կանգնես ի վեր ,
 Միւսով գլորես Թուրքըն կործան :
 Տե՛ս ինչպէս քաջ կոյս Հայկուհին
 Խրախոյս կարգայ գոռ բարբառով .
 « Յառա՛ջ , մօտ կայ ժանտ թըչնամին ,
 Ձինք վանեցէ՛ք կոտորածով » :
 Տեսին հսկայք զայն ահաւոր ,
 Մափ ըզծափի մեծ աղաղակ
 Որոտացին ցըվիւնըս խոր ,
 Կարծես բոմբիւն հանեց կայծակ :
 « Հայկուհի՛ն է , տեսէ՛ք ահա
 Կրակներ թափին իւր աչքերէն .
 Հայկուհի՛ն է որ թըռչի գայ
 Ինչպէս հրեշտակ ըսւառագէն » :
 Որպէս շանթից հրավառ նիղակ
 Ձարնէ կառափ մեր յաղթ լերանց ,
 Այնպէս զարնենք այն աւազակ
 Թըրքին գըլուխն արիւնախանձ :
 Ինչպէս մղեալ ի փոթորկաց
 Գլորին ժայռից մեր հատորներ .
 Հա՛ պա , այնպէս ի մէջ Թըրքաց
 Իյնանք թաւալ օրհասաբեր :
 Հայկուհի՛ն է , կտրիճ եղէք ,
 Հայկուհին տայ խրախոյս յորդոր .
 Ժանտից վըրայ հուր տեղացէք
 Մինչեւ մոխիր դառնան բոլոր :
 Ու շանթեցին , հարցէ՛ք ո՛ւր է
 Այն բազմամբոխ Թըրքին բանակ ,
 Սեւափրիտուր շունչն արձըկէ
 Ձէյթունցիին ոտքերուն տակ :
 Այդ կոյսն ազուր ո՛ւստի կուգայ
 Թուցեալ զըւարթ լերանց վըրան .
 — Պատերազմէն նա կու գառնայ ,
 Հերաց վըրայ դափնիք շողան :

ՄԵՐՁ Ի ՄԱՀ ԳՐՈՒՄԾ

Կարծեցի մտանալ, ոչ գիտացի չափել ըստոյդ
 Ձանդունդ խորայատակ սրտիս որ լին էր երազօք՝
 Ո՛հ, յիջատա՛կք, ոյք հանդոյն անեղամոռնչ մրրկիտ ալեաց
 Սուժեն անդուէ յիմ վերայ. ի վեր ի վեր տանիմ ըզցաւ
 Եւ համարիմ թեթեւանայ, խոր եւս ի վիճ թանցլի շնէ
 Ընդ վայր բուռն անուր արտիւանց առնեմ սրտիս եռանդնազայր,
 Ընդ վայր ի հող եւ ի վէճ՝ անկանի գլուխս մաքրամած,
 Ոչ դադարին խոյանք սրտիս, ոչ հովանայ հուր ճակագոսս,
 Այս ընդ անձին գուպարած գրգռէ ըզցաւ որ զիս լափեց
 Ա՛հ, գր՞նչ առնել է ինձ, ո՞՞ Տէր, յոյս իմ եւ ջան իմոց կենացք
 Ի մի եւեթ փայլէր նայեաց եւ այն յինէն ծածկեցաւ արգ
 Թուխ աչկունք նորա ըզձիր կենացս յոսկի ներկանէին.
 Ըզնա ի գանձքս երկնից ընտրեցի եւ զամենազեղն
 Էր նա շունչ իմ շրթներոյք, հողի էր նա ոգւոյ իմոյ,
 Նա իմ խորհուրդն էր անճառ յաւերժակայ եւ բարձրանալ,
 Չըզոյր ուստեք ինձ երկիւղ, զօղ ա՛յնքանի չքնած՝
 Մահուան գիմաց իսկ բնծայլը ո՛հ չըզիսեմ ո՛րպիտի գեղ
 Եւ թըէր ինձ մահ կին մի խորհրդաւոր քօղածածուկ
 Որ գալոց էր յաւուր միում՝ մըմիտս ածեալ շրթմանց խրոց
 Երջուցանել ըզէր իմ յետ զգերանըչոյլ տալոյն ըզփառ
 Կամ զիւր փըէր չունչ զբրտիկ շ անկանէին այլագունեպր
 Երկու յերար կից վարդենիք ըզբազըրագոյնն արձակեալ բոյր
 Աղու ցըն՝ ըք իմ սըրտիս, ա՛հ յո՞ գնացէք անհետացաք
 Արդ ելիք եթող նա զիս, հուր արտասուք եւ իմ բաժին

ՄԱՀՈՒՄ, ՄՕՏ ԳՐՈՒՄԾ

Կարծեցի թէ պիտի կրնամ մընալ, չգիտցայ ճիշդ չափեք խորայատակ անդունդը սրտիս
 որ երազներով լեցուն էր: Ո՛հ, յիշատակները, որ անեղամոռնչ մրրկիտ ալիքներու պէ՛մ անդա-
 դար վրաս կը խուժեն: ցաւս վեր կը վերցնեմ, եւ կը կարգեմ թեթեւանալ. բայց աչքի խոր
 վիհի մը մէջ կը թաւալի ան չ ի զուր եռանդնազայր սրտիս յախուռն զբոխուժմանը կը զսպիմ,
 ի զուր գլուխս մաքրամած՝ հողի ու քարի վրայ կ'իջնայ. սրտիս խոյանքը չի դադրիր, ճակ-
 տիս հուրը չի զովանար. այս ինք իր զէմ մղուած կոռւր կը զրգռէ ցաւը որ դիս կը լափէ: Ա՛խ
 ի՞նչ պիտի ընեմ, ո՞՞ վ Տէր. իմ չոյսած ու իմ կեանքիս ջանք միակ նայուածքի մը մէջ կը փայ-
 լէր, եւ ան ինձմէ ծածկուեցաւ հիմա՛հնոր թուխ աչքերը կեանքիս նորիզոնը ոսկի կը ներ-
 կէին. զէնի ընտրեցի երկնքի գանձերուն մէջէն՝ գեղեցկագոյնը, շրթներուս շօշոնէր էն.
 հոգիիս հողին էր. իմ խորհուրդս էր անճառ յաւերժակայ եւ բարձրանալ: Ոչ մէկ տեղէ վախ
 չունէի՝ ա՛յնքան չքնած եւ անուշ էր այդ կապը. մահուան զէմքին իսկ կ'ընծայէր չեմ գիտեր
 ի՛նչ գեղեցկութիւն մը. ու մահն ինձի կը թուէր խորհրդաւոր կին մը սքօղեալ, որ օր մը,
 ժպտուն շրթներով, պիտի գար մարել իմ սէրս՝ իր գերանչոյլ փայլը տալէ յետոյ անոր, կամ իր
 պաղ շունչը պիտի փչէր ու տժգունած պիտի իյնային երկու իրարու կից վարդենիներ՝ իբնց
 քաղցրագոյն բոյրն արձակելով: Աղւոր ցնորքնէ՛ր իմ սրտիս, ա՛խ, ո՛ւր գացիք անհետացաք.
 հիմա էն ձգեց լքեց զիս, կրակէ արցունքն է իմ բաժին. գառնաճամբոյր թ ուստուժեան սեւ
 ծալքերը զիս պատեցին. ի՛նչ պէտք է ընեմ, ո՞՞ վ Տէր, եւ ո՞՞ վ երբեք կը հաւատար թէ այն
 հրեշտակը որ քիչ առաջ գերեզմանին ամուսնեղն զիս նորէն կեանքի վերակուցեց, ինքն իսկ
 հիմա անգուժ ձեռքով զիս նորէն հոն պիտի գանալի՞նք:

Պատեցայ ի ծալքս սեաւ դառնակամբոյր թըշուառութեան .

Ձի՞նչ առնել է ինձ, ո՞՞ Տէր, եւ ո՞՞ երբէք հաւատայր

Ձի հրեշտակն որ յիւր ձայնիկ փոքր ինչ յառաջ գըթածաբար

Ձիս յափանց գերեզմանին անդրէն ի կեանս վերակոչեաց,

Նոյն ինքըն արդ անգութ ձեռամբ զիս անդաւոր գաւազիժէ :

Այսպէս անձն իմ ընկճեցաւ ընդ բեռամբ մի եւեթ մտածման ,

Միրանեփայլ ոլորտ կենացս ահա ի գոյն կարաւ դալկան .

Շա՛տ իսկ տեսի , շա՛տ իսկ կրեցի . յո՛յս , ե՛րթ , փախի՛ր , չկամիմ ըզքեզ .

Մի՛ ըզհանգիստն իմ խըռովէք , ո՞՞վ ձայնք սիրոյ եւ բերկրանաց .

Ողջա՛մբ մնացէք , սակեա՛կ անուրջք , լուսատեսիկ երեւոյթք :

Որ այնքան բոյր եւ այնքանզարդս անիք աւուրց իմ գեղաշուք :

Սիրո՛ւն մոլորութիւնք , մեղըր անոյշ եւ մահածու ,

Արեցողութիւն , որոյ զրկումն աղիտարերէ արտի ,

Դուք ոչ եւս էք , ա՛յ ոչ եւս էք , փախեան երազք քերթողականք .

Ողջա՛մբ գնացէք . սրփեալ յուղւոջս ըզբիւր պատրանս եւ յոյս գամէն ,

Դիմեմ յուշիկ ի գերեզման , այն հանգստոց զիս ոչ խարէ .

Առ սիրելօքսս վաղամեռ , անդ ի տեղի ինձ առանձնակ

Հանգեայց եւ ես գոհ ՚ւ անտրտում . գէթ անդանօր չեմ անաքիկ :

Այո՛ , վայրն է առանձին եւ անվեհեր իջանեմ անդ .

Եւ երբ հողմըն մեռելոց գայցէ զաճիւնն իմ խըլըրակ ,

Ըսպիտակն իմ ճակատ ձմեռնական մըրըկաց ի մտունչ

Ի բաց զպատանսն արասցէ , եւ բազմելով շիրմիս վերայ՝

« Ե՛կ , գոչեցից առ նա , ե՛կ , չեմ նոյն յորմէ խորչէիք դու .

Տե՛ս զիա՛րդ գեղեցկացոյց զիս մահ , արար զիս տարփելի .

Միթէ դարձեալ ատիցե՞ս զիս եւ անդրադոյն քան ըզչերիմ . . . »

Այսպէս իմ անձն ընկճեցաւ միմիակ մտածման մը բեռին տակ . կեանքիս ոլորտը ծիրանեփայլ դալկահար գոյն ո՛ւ առաւ ահա : Հերթք է որքան տեսայ ու կրեցի . յո՛յս , գնա՛ , փախի՛ր , քեզ ե՛մ ուզեր . իմ հանգիստս մի՛ խտովէք , ո՞՞վ ձայներ սիրոյ եւ բերկրաւքի . մնա՛ք բարով , սակի անուրջներ , լուսատեսիկ երեւոյթներ , որ այնքան բոյր ու այնքան զարդ բերիք իմ գեղաշուք օրերուս . սիրուն ինքնախաբուցութիւններ , մե՛ղր անուշ եւ մահածու , արեցողութի՛ւն , որմէ զրկումը աղիտարեր է սրտին , դուք ա՛յ չկաք . ա՛խ , ա՛յ չկաք . փախան երազները քերթողական . . . մնա՛ք բարով . ճամբուս վրայ սփռելով բիւր պատրանքներս ու բոյսը յոյսերս . յուշիկ կր դիմեմ զէպ ի գերեզման . այդ հանգստոցը զիս չի խարեր . վաղամեռիկ սիրելիներուս քով , հոն՝ առանձնակ մէկ տեղ մը ես ալ պիտի հանգչիմ , գոհ եւ անտրտում : վասն զի գէթ հոն անոք պիտի չըլլամ :

Այո՛ , վայրն առանձին է . եւ անվեհեր կ՛իջնեմ այնտեղ . ու մեռելներուն հովր երբ գայ աճիւնս խըրտեյ , սպիտակ ճակատս՝ ձմեռուան քամիներուն մտունչովը՝ պատանքը մէկդի պիտի նետէ . ու շիրմիս վրայ բազմելով՝ « Ե՛կ ո՛ւր , պիտի գոչեմ , եկ ո՛ւր , ես այն չեմ որմէ կը խորչէիք . տե՛ս ինչպէս մահը զիս գեղեցկացուց , տարփելի բրաւ զիս . մի՛թէ դարձեալ պիտի առե՞ս զիս՝ գերեզմանէն ալ անդին . . . » : Ո՞՞վ բանդադուշանք . էն չի լսեր ու չի յիշեր :

— Ո՛վ բանդագուշանք, նա ոչ լըսէ, ոչինչ յիշէ :
 Ի Խոնգրոտն իմ հողոյ մըախց անդրէն ընկողմանեալ :
 Եւ ի խոխոջ վըտակին ի յուշ ամից զխաղաղութիւնս
 Իմ հեզաչարժ օրօրոցիս : Եւ զարեգակըն մանկութեանս
 Ո՞ր ի դաշտիկն իմ ցոլայր, գանոյշ իմ խաղճն զարչաւանս
 Ընդ հովանեաւ ծառաստանին որ պիւր տերեւս թափէր յիմ գլուխ
 Եւ ուր սոխակըն թագուցեալ երգէր առ իս զիւր երգ գորով :
 Ո՛հ մերթ հոգիս ըզմայլեայ գայցէ վայրացն այն այցելու :
 Գտցէ ըզմարգ, գտցէ զպուրակ եւ վերդեցիկըն թըռչնիկ,
 Եւ զքեզ, քաղցրի՛կ բարեկամ, որ զիս միայնց յիշես եւ լաս :

Նորէն հոգին հանդստարանք պիտի մտնեմ ընկողմանիմ. ու վտակին խոխոջին ի լուր՝
 պիտի յիշեմ խաղաղութիւնն իմ հեզաչարժ օրօրոցիս ու մանկութեանս արեգակը յի՞ իմ փոր-
 րիկ գաշտիս վրայ կը ցոլար, անուշ խաղերս ու վազքերս՝ հովանոցն սպիկ ծառաստանին որ իր
 տերեւները գլխուս կը թափէր, եւ ուր սոխակը պահուրտած իր գորովպարիս խորք կ'երգէր ին-
 ծի : Օ՛հ, մերթ հոգիս, զմայլած, այն վայրերն այցելել պիտի գայ, կ'իտի գտնէ մարդ, պիտի
 զտնէ պուրակը եւ երգեցիկ թռչնիկը, եւ քե՛զ, քաղցրիկ բարեկամ, որ զիս կը յիշես միայն ու
 կուլաս :

Լ Կ Յ Բ Զ Ծ Գ Կ Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր Բ Յ

Սիրունութիւնդ լեզուով պատմել չի՛ լինիլ,
 Սրտիս արեւն զգրով չափել չի՛ լինիլ
 Զիւլֆիդ միջին սիրտս զարթ է թշուառ,
 Անդճ զարիւրիս հալը ասել չի՛ լինիլ :

Դու լի լուսնեակ, արեւ ծառայ է գտուի,
 Մտտող գտուի, դէմքին ցոլքեր է առիլ :
 Արեւը լոյս, լուսնեակն ունի պայծառ շող
 Նրա՛ համար որ երեսմիջ էն լոյս առիլ :

Սիրուդ ցանցում սրտիս զուշն է բունուած,
 Սրտիս վզին քո սիրոյ սուէրն է խրուած,
 Սիրուդ թասով սրտիս արիւնն եմ թմուած,
 Շարքաթիցը սիրտըս վաղուց է կգուած :

Զեր զեղումը թափառականը ե՛ս եմ,
 Քո աչքումը օտարականը ե՛ս եմ :
 Սեւ մազերիդ չղթայից կախ եմ ընկել,
 Նրա՛ համար որ խնդրից պակասը ե՛ս եմ :

Գլուխ
 Թարգմանեց պարսկերէնից
ՄԵՍՐՈՂ Գ. ՄԱՔՍՈՒՏԵՍՆՅՈ

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

ՌԻՅԼԻՍԻՆ ԿԱՐՉԱՀԱՆԴԵՍՐ

Ամէն տարրաւոր նման, այս տարի ալ տեղի ունեցաւ Ռիֆլիսի տեղացի զեղարու կոտորածը...

Նախ, պէտք է շեշտել այն կէտի վրայ, որ Քենք չենք կարող կովկասի արուեստագէտները պահանջել...

Չին դարը՝ մարմնի արհամարանքը, հոգու ծայրայեղ հիւանդ պաշտամունքը եւ երկնքի գրեթէ նիւթականացած սարսափը...

Կուլտուրական ու քաղաքակրթական մի այնպիսի աստիճանի վրայ կանգնած ազգաբնակչութիւն, ինչպիսին է կովկասի ժողովուրդը...

դուն մատանի կրել քան իրանդ պատ՛յ կա-
խուած տեսնել մի գեղեցիկ նկար մէջ խօսքով՝
գեղարուեստը գեղեւս չէ մտած ժողովրդական
բարբերի մէջ չնա շնչպէս եւրոպայում մի
պահանջ չէ չքեղութեան զբայուցիչ տարր չէ
կազմում: Պէտք է մեղադրել ժողովուրդը այդ
բանի համար: Չեմ կարծում: Որովհետեւ ինչո՞վ
է յանցաւոր այն նաւթի առպետը՝ որ նկար-
չութիւնն ու արձանագործութիւնը իրան
այնչափ մասջելի չէ զգում: որքան գեղար-
ւեստի միւս ճիւղերը, որոնց հետ աւելի յաճախ
չփում ունի Ահա՛ դրուժեան հանգոյցը շփումն
ունենայ: Եթէ միջավայրը ազդում է գեղար-
ւեստի վրայ, այս վերջինն էլ անխուսափելի
րէն ազդում է առաջինի վրայ: այնպէս որ գե-
ղարուեստի եւ միջավայրի ազդեցութիւնը փո-
խադարձ է: Եթէ Հելլենները կամ վերածննդի
հազարամեակը գեղարուեստական բարձր կըր-
թութեան տէր էին: Եթէ յրանք սիրում ու
քաջալերում էին գեղեցիկ արտայայտութիւն-
ները, այդ նրա համար էր որ, շարունակական
չփումի մէջ էին գեղարուեստի հետ: Նրանք
իրանց իւրաքանչիւր քայլին աննատական թէ
հասարակական հաստատութեաների մէջ պա-
տահում էին գեղեցիկն՝ նկարի թէ արձանի
ձեւին տակ:

Իսկ մե՞ք մէջ՝ տարեկան ցուցահանդէսներն
են միայն որ ժողովրդին առիթ են հայթայ-
թում նկարչութեամբ եւ արձանագործութեամբ
հետաքրքրուելու: Բայց ցուցահանդէսներն էլ՝
իրանց մասնաւոր եւ պաշտօնական հանգա-
մանքով՝ անկարող են ժողովրդի ճաշակը կըր-
թել եւ զարգացնել: Պէտք է զիմել ուրիշ աւելի
ազդեցիկ միջոցների: Մենք այդ միջոցներից
մին մասնանիշ արել էինք արդէն «Մշակ»ում,
անցեալ տարի: Մենք խորհուրդ էինք տուել
տեղացի գեղարուեստագէտներին՝ հաստատել
մի նկարչասրահ (galerie) Թիֆլիսի բանուկ
փողոցներից մէկի, օրինակ Գօլովինսկիի վրայ:
Այդ միջոցով՝ դրանք՝ ո՛չ միայն մի մշտական
ցուցադրավայր ստեղծած պիտի լինէին իրանց
արտագործութիւնների համար եւ պիտի զիւրա-
ցընէին իրանց գործերի վաճառումը, այլ եւ
պիտի ստիպէին հասարակութիւնը աւելի յա-
ճախ հպում ունենալու նկարչութեան եւ
արձանագործութեան հետ: Նկարիչները մեզ
այսնեցին որ ունին եւ հաւաքատեղի՝ կլուբ
եւ նկարչասրահ՝ գալերիա: Բայց այդ գալե-
րիան Թիֆլիսի այնքան խուլ փողոցներից մէկի

մէջն է թաղանթած որ միւսերոյն է թէ բոլո-
րովին գոյութիւն ունեցած չլինէր: Գալերիան՝
գեղարուեստի սիրողներից աւելի գեղարուես-
տով չչաճագրգուողներին է պէտք: Առաջինները
կարող են՝ արդարեւ՝ իրանց հետարբորութեան
բաւականութիւն տալու համար՝ գեղարուեստի
ոտքը դնալ, ուր որ էլ լինի: Թէկու զ քաղաքն
դուրս գլխաւորը, էականը պարզ ժողովրդին,
հասարակութեան շահագրգռելն է: Եթէ նա չի
մօտենում գեղեցիկին, պէտք է գեղեցիկը մօտե-
նայ նրան: Գօլովինսկիի վրայ քացուած մի
նկարչասրահ՝ այն տուաւ լուծիւնը կ՛ուսնեար
որ հասարակութիւնը իր զբօսանքի, իր անհոգ
թափառումների ժամանակ, անզգալաբար, բը-
նազգաբար կը ձգէր դէպի ինքը, կը ստիպէր
նրան ներս մտնել եւ կանգ առնել մի նկարի
կամ արձանի առաջ:

Այս մի քանի ընդհանուր նկատողութիւննե-
րից յետոյ, մասնանիշ աննք այժմ գլխաւոր
ցուցադրողներն եւ նրանց ուշագրաւ գործերը:

Պ. Գ. Բաշինջալեան՝ որը մեր մէջ վաղուց
արդէն ծանօթ է, ցուցադրել էր քառասունեւ-
հինգի չափ նկարներ: «Արարատ», «Սեւան»ի
տաղանդաւոր նկարիչը՝ մի ումանթիկ է, ու-
զում եմ աւել զգացումների երգիչ, նա սիրում
է երգել լեռների ետեւ մեռնող արեւների ան-
սահման տխրութիւնը, կաթնաթոյր մշուշներու
մէջ ծնող արշալոյսների խորեղնի, խանդալատող
հմայքը եւ լուսնակ գիշերների երկիւղած,
խորհրդաւոր անդորրութիւնը մանաւանդ: Երա
գեղեցիկ գործերից մին է «Սեւան»ի մեծադիր
նկարը: Համատարած ջրի միջից կղզին դուրս
է ցցում իր մութ զանգուածով: Ամառային,
յետիէսօրեան արեւի աթոյրը ծանրաբեռնուած
գեղնագոյն ամպի հակայ կոյտեր՝ իրանց ծանր
ստուերն են գցում լճի քնած, համարեա մեռած
մակերեւոյթին վրայ, ուր մի քանի առազա-
տանուեր՝ իրանց կարապի թեւերը պարզած՝
սահում են յամբօղէն, կարծես երազի մէջ,
պատուելով անշարժ, անձալ ջրի կուրծքը:
Պատկերից բղխում է մի տարտամ, անորոշ
խտովք, որ գրաւում է լեցնում է ձեր ամբողջ
էութիւնը: Պ. Բաշինջալեան ունի Արարատի
մեծադիր թէ փոքրադիր նկարներ: Մեր կար-
ծիքով փոքրադիր «Արարատ»ն աւելի յաջող է
որովհետեւ այնտեղ նկարչի երանգապնակն ա-
ւելի ճոխ է, գոյները աւելի եթերային, զձա-
գրութիւնն աւելի նուրբ ու հաստատ: Տարուայ
չորս եղանակները ներկայացնող նկարների

շարքում պէտք է յիշել «ամառ»ը, ուր հասած, խարտիաչ հասկերի արտը իր գոյնների Քարմուկեամբ, իր յղացումի ներդաշնակութեամբ տարօրինակէս կենդանի է եւ ակնապարար:

Պ. Փ. Թեոյիսեկզեան մի նոր, բայց շատ հետաքրքիր դէմք է նա իր նկարչական կրթութիւնն ստացել է Պարիզում Académie Julianի մէջ: Նրան յաջողեց իր նորածին տաղանդի ուժով սեղ բաց անել «Պրանսիացի արուեստագէտների ընկերութեան» (Société des artistes français) 1900 թուի ցուցահանդէսում: Միեւնոյն թւին, յիշեալ ցուցահանդէսին մասնակցող հայ արուեստագէտների մասին խօսելով «Մշակ»ում, պ. Թէրլէմէզեանի համար գրում էի հետեւեալ տողերը. «Պ. Թէրլէմէզեան արուեստագէտի խառնուածք (տէմբերամէնտ) ունի... ես նրա ապագայի վրայ մեծ յոյս ունեմ, եթէ շարունակէ ամէն բանից առաջ մտիկ անել բնութեան մեծ ձայնը»: Կան մի շարք նկարիչներ, որոնք մի ցաւալի թիւրիմացութեամբ իրանց ներշնչումը փոխանակ բնութեան մէջ փնտռելու, փնտռում են իրանց ուղեղում: Անկասկած գրանք հազուադէպ կերպով են յաջողում, որովհետեւ իրանց պործերը լինում են կեղծ, էֆֆէկտներով լիքն եւ անկենդան: Բայց կան եւ այնպիսիները, որոնք բնութեան դիմելով հանդերձ, մնում են դարձեալ չոր, ձանձրալի եւ անշունչ, որովհետեւ բնութիւնն յայն ժամանակ է միայն խօսում, եւ հրաշալիորէն խօսում, երբ արուեստագէտը իմանում է նրան խօսեցնելու գաղտնիքը: Կարելի է վստահօրէն ասել որ պ. Թէրլէմէզեան մեզ ներկայանում է իբրեւ մի արուեստագէտ, որ ո՛չ միայն խղճամիտ ու շաղրութեամբ ականջ է դնում բնութեան այլազան եւ բերբերանգ ձայնին, այլև գիտէ այդ ձայնից կազմել գոյներ, լոյսերի, ստուերների մի ամբողջ իրաժշտութիւն, այսինքն մի նկար, նա այնուհետեւ մեծ ճանապարհ է կտրել, մեզ տալիս է այսօր երեք պատկեր, որոնք կնանքով, յուղումով, ճշմարտութեամբ բարախում են: Ահա նրա «Մեր կինը»: Այս ցուցահանդէսում շատեր ունին նկարած կենդանադիրներ, պորտրէտներ՝ բայց պ. Թէրլէմէզեանի դործն իր անկեղծութեամբ, խորութեամբ եւ կենդանութեամբ միակն է: Որովհետեւ նա մի որեւէ պառաւ կնոջ պատկերը չէ, այլ պատկերը բոլոր նրանց՝ որոնք զեզերում են յե եզմանի եղևքը: Տեսէ՛ք նրա մաշուած, կծկուած, հողապոյն մորթը, նրա մարած, կեն-

դանութեան մի յետին ու դողող նշոյլովապրող աչքերը, մանաւանդ նրա բերանի անկիւնների ցաւագին պրկումը—այդ ամենը ձեզ կասեն թէ սա մի պառաւի պատկերը չէ, այլ պատկերը անճար, յուսահատ ցաւագին ծերութեան: Պ. Թէրլէմէզեան ունի եւ մի «Արարատ»ի պատկեր: Կարծէք թէ պ. Բաշինջաղեանի այնքան գեղեցիկ «Արարատ»ներից յետոյ, դժուար պիտի լինէր այդ դարաւոր լեռը նկարել: Բայց ո՛չ, պ. Թէրլէմէզեան այնքան ու այնքան խոր գիտող է, որ յաջողել է մեզ տալ բոլորովին նոր գգայութիւններ: Մինչդեռ պ. Բաշինջաղեան «երգում է» Արարատը, երգելով է նկարում այդ հայրենի լեռը, պ. Թէրլէմէզեան նկարում է իր իրապաշտ (réaliste) վրձինով, պատկերացնում է մեր առաջ նրա ամէն մի ելեւէջը, ամէն մի խորտուրտութիւնը, մի խօսքով իսկական Արարատը իր վեհութեան ու ամբողջ փառքին մէջ:

Պ. Յ. Յակոբեան մի նկարիչ է, որ ամէն բանից առաջ սիրում է նոյնպէս անկեղծ լինիլ. նրա տասնեւմէկի չափ գործերից եւ ոչ մէկը չէ կրում է ֆֆէկտի հետքեր. նա չունի ռամիկը շրջացնելու մտահոգութիւն. եթէ նկարիչը ձեզ գրաւում է, այդ իր անկեղծութեան ուժովն է: Նրա ցուցագրած «պորտրէտ»ների, «ծառեր»ի եւ «նաթիւրմորտ»ների թւում պէտք է յիշատակել «Հովիւը», «Երկրագործը», «Դրադարանի ծերունին», թէպէտեւ ունի մի երկու «նաթիւր մօրտ»ներ մանաւանդ թիւ 379 պատկերը՝ խաղող, դեղձ, նուռ, որոնց գոյների զարմանալի ճշգրտութիւնը ու կենդանութիւնը շրջագծերի յըստակութիւնը ու modeléի կատարելութիւնը ցոյց են տալիս մի վարժ ու ճկուն վրձին: «Հովիւը» նկարի մէջ, արշալոյսը բացուելու վրայ է եւ արեւլքի կողմում, ամպերը՝ թեթեւ կերպով արիւնի են արդէն: Բայց դաշտերի եւ բլրակների վրայ ծածանում է աղամամութը, որը դեռ եւս չէ հաւաքել իր թափանցիկ ստուերները: Այդ կիսաստուերի մէջ մի ժայռի վրայ կանգնած է հովիւը՝ որի զիմազիծը՝ հեռաւոր ամպերից անդրադարձող ազատ լոյսի մէջ հաղիւ է որոշուում: Իր հսկողութեան տակ արածող ոչխարների հօտը՝ խաչտալով, իբար հրելով իջնում է զէպի ցած: «Երկրագործի» մէջ, նկարիչը խանդավառուել է բնութեան աշատ բանաստեղծութեամբ: Պատուում մայրական հողի կրծքից մի այնպիսի տաք ու բարեբար շունչ է փչում, որ ձեզ խանդաղատեցնում է:

զուք զգում էք, որ նկարելը՝ իր գոյների զուարթութեամբ, ջանացել է երգել հողագործի խորունկ յոյսը՝ ապագայ բեղուն հունձքերի:

Պ. Արսազեանի գործերից աչքի է ընկնում «անտառային յաւերժահարձը» իր լոյսի եւ ստուերի ճարտար խաղով, իր գգուող գոյներով: Անտառի խորհուրդին եւ մութ կանանչ խորութեան մէջ, աւազանի վրայ կոացող մինչեւ մէջքը հողանի խարտիչաներ յաւերժահարսը մի ուրախ երեւակայութեան ծնունդ է բայց ինչ որ նկատեցի պ Արսազեանի գործերում ընդհանրապէս, այդ՝ գոյների տաքութեան յղացումի խորութեան պակասն է. նրա նկարները ձեզ չեն քաշում, չեն ստիպում կանգ առնել:

Պ. Չանկովսկի՝ կովկասին յայտնի նկարիչ է. նա աշխատում է մեզ պատկերայնել կովկասեան լեռների ամենի բանաստեղծութիւնը: Պարզ է թէ պ. Չանկովսկի հմուտ է իր արեւստի տէքնիքական մասին, նա գիտէ ներկերի բազալրութեան խոր գաղտնիքը: Բայց նրա գործերում չկայ այն՝ ինչ որ յատուկ է ճշմարիտ արուեստագէտին՝ յուզումը, անկեղծութիւնը: Սրա վրայ աւելացրէք եւ այն որ պ. Չանկովսկի միօրինակ է, աչք ծակելու աստիճան միօրինակ: Նրա մի արուեստագէտ յղացումով աղբատ է, նմանում է այն գրողին որ գաղափարների պակասը աշխատում է ծածկել ուռուցիկ բառերի ժխորին տակ: Պ. Չանկովսկի դիմում է նոյն հնարքին—էֆֆէկդին նրա լեռները ունին միեւնոյն գոյնը, միեւնոյն սեպածեւ խոյացում ներք, միեւնոյն մշուշի թեթեւ շղարչը: Նրա մի պակեկերը տեսնողը՝ կարող է աչքերը խուփ մատնանիչ անել մի առ մի եւ միւսները:

Պ. Չախառով՝ ունի բաւական թւով նկարներ, որոնց մէջ հետաքրքիր են մանաւանդ իր մի քանի էդիտները, «Վեջալոյս» եւ «Արշալոյս»: Պ. Չախառովի նկարելու եղանակի մէջ կայ մի շատ համակրելի դիժ. նա աշխատում է կտաւի վրայ սեւեռել խուսափուկը, այն ինչ անյայտ է մեռւմ հասարակ աչքերից: Նրա «Վերջալոյսը» մեռնող գոյների մի ամբողջ ներդաշնակութիւն է. զուք զգում էք որ բընութիւնը պատրաստում է հեռոզեաէ ինքնամփոփուելու, եւ մտնելու գիշերուայ լուսանդորութեան մէջ: Իսկ նրա «Արշալոյսը» ընդհակառակը՝ իր կենդանի ու վառ երանդներով՝ կեանքի յամբ զարթնումն է խորհը-

դանշում: Չարթնում է գալարագարդ կանաչը՝ զարթնում է եւ քննող ջուրը նորածին արեղակի խաղտող, գազուկ գգուանքների տակ:

Պ. Չունեւը իր մէջ երբեք խորհուրդ չի պարունակում. նա այնքան շատ է սիրում ամբողջական լոյսերը, որ նրա բոլոր կտաւները կարծէք թէ վիճաբական արտայայտութիւններ են: Նա այնքան բժախնորէն որոշ եւ յստակ է, նրա պատկերները այնքան լղած ու պաղ են, որ նա ձեզ առաջին բողբոջի ինչ մատնում է իր ամբողջ մատնումը: Նկարիչը լուսանկարիչ չէ. նա պէտք է իր մտածումը ծածկէ խորհրդաւորութեան մի ծփուն թեթեւ փողի տակ, ողջէսզի զուք նրան ձեր ջանքով, ձեր մտային աշխատութեամբ, կամաց կամաց, աստիճանաբար մերկացնէք: Եւ գեղարուեստական հաճոյքը, իսկապէս, մտքի այդ ճիգի, գործողութեան մէջ է կայանում:

Պ. Վերխադառով ցուցադրել է մի քանի կենդանագիրներ, որոնց մէջ ամենայնպէս ուսումն է «Սնւագրեւտ կինը»: Նկարիչն ունի աւելի, կիրք, նոյն իսկ բաւական խորութիւն, բայց նա չի հաւա արում երբեք պ. Թէոփէմէզեանի տեսիլքի (vision) ուժգնութեան:

Պ. Թօփէմէզեանը կ'արուեստագէտի խառնում էրք, ինչ որ նրան պակասում է, ո՛չ թէ յղացումի ինքնատուութիւնն ու համարձակութիւնն է, այլ զծագութեան (dessin), մի խօսքով արուեստի արտաքին մասը՝ տէքնիքն է: Նրա պորտրէտների մէջ աչքի է խփում անգամների անհամաչափութիւնը: Բայց, բարեբախտաբար զա մի այնպիսի թերութիւն է, որը պ. Թօփէմէզեանը է հեշտութեամբ ուղղել մի քիչ բարի կամեցողութեան եւ աշխատանքի ուժով: Հետաքրքիր է մանաւանդ նրա «հայ կին» անունին տակ ցուցադրած «Բուրակնոջ» պատկերը: Պ. Թօփէմէզեանը, ինչպէս ինձ հաւաստեցին, զեռուս իր ուսանողական շրջանը չէ վերջացրել:

Ինձ մնում է մատնանիչ անել մի քանի նրկարիչներ, որոնք իրանց նկարելու եղանակով եւ հետեւած ուղղութեամբ լրջորովին տարբերում են միւսներից: Պատմական նկարչութեան ախոյեանները սրանց չեն սիրում եւ հեղեթութեամբ անւանում են «նոր դպրոց» ի մարդիկ, ինչ որ ուրիշ բողբոջով նշանակում է հերեթիկոս, հերձուածող եւ այդ նրա համար, որ նրանք՝ կարծես չեն ուզում ընդունիլ, որ իրանց ըմբռնած գեղեցկագիրական կանոններ

րից դուրս կարող է գոյութիւն ունենալ նոր գեղեցկութիւն, իրանց երկրպագած մատուցից դուրս նոր ճշմարտութիւն: Երբ ֆրանսիական նկարչութեան մէջ երեւցան սպաւորական գպրոցի (impressionnisme) վարպետները՝ Մօնէնէրը, Մանէնէրը, Ռընուանները, Պիսսոները, պաշտօն կան նկարչութեան ճահիճը փոթորիկուեց: Հայնոյութիւններն ու բանագրանքներն անկարող եղան սակայն կասեցնելու գեղարուեստական այդ հպիւշարժումը, որ պրականութեան մէջ համապատասխանում էր նատուրալիստ ուղղութեան, որի պարագլուխն էր Զոլա Այժմ, պաշտօնական արուեստի քրեականները ստիպուած են կամայ թկամայ խոնարհիլ բարեշրջումի (évolution) անխուսափելի օրէնքի առաջ: Այսօր համարեալ ոչ ոք համարձակուում է Մանէի գպրոցի վրայ քար գցել եւ ժխտել նրա քաղաքական իրաւունքը: Մենք ընդունում ենք թէ անհրաժեշտ է որոշ պատրաստութիւն հասկնալու համար գիտութեան ն եւ է մի ճիւղը՝ Բայց, երբ հարցը վերաբերում է գեղարուեստին, որը նոյնպէս մի գիտութիւն է եւ ունի իր սեփական կանոնները: Մենք չենք ընդունում որ գեղարուեստական մի նոր ուղիւթիւն, գեղեցկի մի նոր մեւ ըմբռնելու եւ ճաշակելու համար, անհրաժեշտ է նոյնպէս որոշ պատրաստութիւն, որոշ ճիւղ: Եթէ այդպէս չլինէր կիսաքաղաքակիրթը պէտք էր հասկնար քաղաքակիրթի գեղեցկագիտութիւնը քարեկցին օրինակ՝ ըմբռնէր ու վայելէր Արեւմուտքի երաժշտութիւնը:

Ահա ինչու համար մենք մեր մտքից անցած չենք անցնում մեղադրելի պ. Ծոզէլին, Սկիւֆասովիկիին կամ Թաղէոսեանին իրենց հետեւած ուղղութեան համար: Ինչ որ պահանջում ենք նրանցից, ինչպէս առ հասարակ ամէն գեղարուեստագէտից՝ գեղեցկութիւն, յուզում է. եւ այդ գեղեցկութիւնը, յուզումը սայիմ է մեզ պ. Ծոզէլի որը անկասկած չիւքից ամենատաղանդատուն է: Պ. Ծոզէլի ունի քաղմութիւն նկարներ, շայց երկուքը մանաւանդ, խորապէս տու պաւորիչ են: Միջոցաւ յուշարդիւած նկարներին մեծազոյն մասը մտացել կամ արդէն չ պ. Ծոզէլի «Իրիկուս» և «Վիսնաշաղինը» գեղեցկապրում են իմ յիշողութեանս մէջ՝ իմանց պարթևերոս խորունկ յուզումի եւ յափշտակութեան շնորհիւ: Պ. Զոմմիի հակասպատկերն է պ. Ծոզէլի Միւշգիւս առաջինը սիրում էր լիա-

լոյսերը, երկրորդը ախորժում է կիսաքաղաքներին: Ից կտաւները մի այնպիսի խորունկ ու հրապուրիչ խորհրդով եւ անորոշութեամբ վարագուրուած են, որ փոխանակ ձեր ուղեղը ծուլութեան մէջ ընկղմելու, սրում են նրան, լարում են ձեր տեսողութիւնը եւ ստիպում են ձեզ թափանցելու նկարչի մտածողութեան, եւ շարունակելու, երկարելու նրա երազանքը: «Երեկոն» ներկայացնում է մի նաւահանգիստ ուր բեռնադրուած մակերեւոյթի դիմաց մի վիթխարի շոգենաւ ցցել է իր մութ ու յաղթ մարմինը վերջալոյսը՝ արեւնոտ հոգեվարքների մէջ մարում է արգէն հանդիպակաց բըլուրի զլխին: Մովը, մոյգ կապոյտ գոյն է առել նաւահանգստի մի քանի թուրք բանուորներ, որոնց դէմքը հետզհետէ անջատոււմ է խտացող մութի մէջ, հաստ պարաններու վրայ ջաւագինօրէն կոացած՝ աշխատում են . . . «Միւշաղին»ը դարձեալ մի նաւահանգիստ է ներկայացնում: Արեւն արդէն անհետացել է, բայց խաւարը չէ խմել բոլորովին մթնոլորտում դրա ցրցքնած լոյսի վերջին հեւքերը: Գիշերուայ նուրբ ու անհուն շղարչը ջնջել է բնութեան մէջ իրերի եւ էակիւքի շրջադիժը: Սարիսի գցած մի քանի առաքատանաւերի ուրուանկարն (silhouette) է ընդգծոււմ հետուն, ծովի բացերում: Զրի մէջ երկարած նաւամատուցի վրայ մի խումբ նաւահանգստի բանուորներ կկզած՝ գիցում են հետուն, գուցէ սպաւում են մի նաւի նրանց կծիկ եղած, ամիսփուած գիրքից դուրս դոււմ էք արգէն գիշերուայ ցուրտը ու նրանց հետը սարսընում էք: Ու այդ տանջուող մարդերի ցուրտի տակ անձկագին սպասումը այնքան թելադրիչ ու այնքան յուզող է, որ նկարը երկար ժամանակ ձեզ պահում է իր ուժեղ ազդեցութեան, իր խորունկ հմայքի տակ:

Յուցահանգիստին մասնակցող հայ, վաղցի, գերմանացի Միւք միժամագործներից ամենաբնորոտակն ու «հետաքրքիրն է» անկասկած, պ. Միքայէլիան: Մի քանի անգամ իմ հետը փոքրադիր կիսաբան (haste) ձեւ մի պարձանիկ, որոնց մէջ «Շուշեցու ախիս» ու ձանօթ կլուսու Ռուբովի բիւստը՝ պերճախօս աղայոյցներ են արձանագործելու շնորհքին: Պ. Միքայէլիան կարողացել է Ռուբովի դէմքին վրայ սեւեռել այն կէս խեղկատար կէս լուրջ ժպիտը՝ որ յատկանշում է այդ Միքայի մարդուն. արձանա-

գործ պիտի մնայ եթէ նետերը քովն ունենայ : Գացէ՛ք դուք, Յաւերժահարսէ՛ր, անիկա իր զրահը ձգեր է, Սէրը արձակուրդ ըրած է : Աստուածուհին հրամայեց է իրեն որ անդէն պտըտի, մօրէմերկ երթայ : Ոչ իր օղեղովը : ոչ իր նետովը եւ ոչ ալ իր բոցովը ձեզ պիտի չվնասէ, բայց, դուք Յաւերժահարսեր : այսլուրջ կեցէք, որովհետեւ սիրոյ աստուածը գեղեցիկ է եւ ամենէն վտանգաւոր կերպով զինուած՝ երբ իր սիրուն անդամները մերկ են :

Սիրեցէք վաղը, դուք որ երբեք չսիրեցիք : դուք որ սիրեցիք, դարձեալ սիրեցէք :

Աստղիկը : Դեւիլայի չափ ամբիժ, իր նաժիշտները կը զրկէ առջեւէն : «Բան մը միայն կը խնդրենք քեզմէ (կո՛յս որսորդուհի, լսէ՛ մեր պաղատանքը) որ անտատակը արիւնթաթաթ չըլլայ հոն մեռնող վայրի արարածներով : Ինք պիտի փափաքէր որ քեզ հրաւիրէինք, եթէ ուզէր պարկեշտութիւնը փորձել : Ինք անձամբ քեզ պիտի ողջագուրէր, եթէ կոյսի մը վայել ըլլար : Հոն դուն պարողները պիտի տեսնէիր, երեք ուրախաբեր դիշերներու մէջ, իրենց ընկերներուն խմբակներովը նուիրական անտառակներու մէջ թափառկոտ : ծաղկազեղ զրասանդներու մէջ տեղէն եւ մրտնիւններու ստուերներու տակէն : Ոչ Դեմետրէն, ոչ Գիւնիի աստուածը, եւ ոչ երգիչներու աստուածը բացակայ չեն այդ տեղէն : Ամբողջ գիշերը խրատմանքով եւ երգելով պիտի անցընենք, ամբողջ գիշերը հսկելով պիտի լուսցնենք : Աստղիկը կ'իշխէ անտառին մէջ : Դեւիլա, դուն պէտք է որ տեղի տաս :»

Սիրեցէք վաղը, դուք որ սիրած չէք : դուք որ սիրած էք, նորէն սիրեցէք :

Աստուածուհին հրամանով՝ իր գահը Հայպլայի ծաղիկներուն մէջ տեղ կը կանգնի : Ինք, թագուհին, Ծնորհքները քովն առած, արդարութիւն կը քաշխէ, Հայպլա, բոլոր փթթումներդ այտաղբէ՛ ընդարձակ, ինչպէս Եննայի արգաւանդ զայտը : Հոս կուգան գեղջուկ կոյսերը, հոս կուգան ազրիւրին օրիորդները, բոլոր աճոնք որ անտառներուն մէջ կը բնակին, լեռներուն պուրակներուն մէջ : Թեւաւոր կուրիտոնի մայրը ասոնք բոլորն ալ խնճոյթի կը հրաւիրէ, բայց կը պատուիրէ որ մերկ Սէրին չվտառին :

Սիրեցէք վաղը, դուք որ սիրած չէք, դուք որ սիրած էք, նորէն սիրեցէք :

Եւ շառագունող շուքերը կ'երկարին դէպ ի նոր բացուող ծաղիկները : Աստուհ կանուխ գեռատի եթերը իր ամուսնական մակիճը կը փութայ, եւ Հայրը ստեղծեր է ամբողջ տարին գարնանային անձրեւներով : Մննդաբեր անձրեւը կը հոսի դէպ ի գորովոտ Մօր կուրծքը, ամբողջ ստեղծագործութիւնը կը սնանի անոր հօր սրտովը եւ անոր հոգին կը ներթափանցէ միտքն ու մարմինը : Խիստ խորերէն, զօրաւոր Մայրը կ'իշխէ իր թաքուն գորութեամբը՝ աշխարհի, երկիրներու եւ ստորերկրեայ ծովուն մէջէն, արգասաւորութեան ճամբուն մէջ իր անասան ընթացքը կը շարունակէ, եւ կը հրամայէ որ ամբողջ ստեղծագործութիւնը ծնունդի ճամբաներուն հետեւի :

Սիրեցէք վաղը, դուք որ սիրած չէք, դուք որ սիրած էք, նորէն սիրեցէք :

Ըզձանքը կը կենդանացնէ բոլոր դաշտերը, որոնք գիտեն թէ աստղիկը մօտ է : Կ'ըսեն թէ Սէրն իսկ, Աստղիկան որդին, դաշտի մը մէջ ծնած է : Այսպէս մարգագետինը, ուր Աստղիկը ծնաւ զայն, իր հանդարտ կուրծքին վրայ խնամեց Սէրը, եւ ծաղիկները, խոնարհելով, քաղցրութիւն սորվեցուցին անոր համբոյրով մը :

Սիրեցէք վաղը, դուք որ սիրած չէք, դուք որ սիրած էք, նորէն սիրեցէք :

Օրոճներու ստուերներուն տակ արջառները հանդարտ կը պառկին, ամէն մէկը գոհ սրտով, մինչդեռ շուքը բառաչող կողերը կը խոնուին : Տե՛ս խաղաղ, մայրդ հօտերը իրենց էգերու հետ շուքերու տակ, մինչեւ լուռ լճակները կ'արձագանգեն կարապին կոխնչը եւ թաչունները կը շարունակեն իրենց ուրախ երգերը աստուածուհին հրամանովը : Կ'երգէ նաեւ Տիրէոսի հոմանուհին բարտիի ստուերին տակ : այնպէս որ մարդ կը կարծէ թէ սիրոյ բոլոր ըզձանքը երաժշտութեան մէջ սփոփանք կը գտնէ եւ կը մոռնայ անգութ անարգանքը իր քրոջ օտար էրկան(1) :

Կ'երգէ ան, եւ ես լո՞ւռ կը մնամ : Բայց, ո՛հ, ե՞րբ պիտի դայ իմ գարունս : Ե՞րբ ես ալ

(1) Իրցարանական ակնարկութիւն Փիլոմէլի բանտարկութեան, եւն :

ծիծեռնակին պէս պիտի երգեմ : Մ'ըբ այլեւս լուռ պիտի չմնամ : Դուռ կենալով Մուսաս կորսնցուցի, փերէն ա'լ ինծի կարեւորութիւն չի տար(1) : Ս.Միկայի ժողովուրդն ալ այս կերպով կորսուեցաւ աստեոք :

Սիրեցէք վաղը, դուք որ սիրած չէք . դուք որ սիրած էք, նորէն սիրեցէք :

Թրգ. Տ. Մ. ԱՐՇԱԿ

ՆԻՒ ՀԵՒՐՆ

ԳՐՔԵՐ ԵՒ ՄԱՐԴԵՐ

Հ.ԱՐՍԵՆ, ՂԱԶՈՎԵԱՆԻ, ՀՈՐ ՄԱՏՆՍՍԻՍՈՒ-
ԹԻՒՆՈՐ. — ԱՔԳԱՐ ՅՈՎՀՍԵՆԷՍՅԱՆԻ ՄԱՀՐ

Քիտանի մը օր առաջ ստացայ տոաջին պրակը «Նոր Մատենագիտութեան» գոր սկսած է հր-րատարակել Հ.Արսէն Ղազիկեան Ս.յդ տոաջին պրակը բաւական որոշ դազափար կուտայ ամբողջ աշխատութեան գրայ, եւ այդ դազա-փառը վերջին ծայր նպատակաւ էր : Հ. Ղազիկեան կ'ուզէ մեզի ամբողջական ցուցակը տալ հայերէն լեզուով տպագրուած բոլոր գրքերուն, գրքովներուն, պարբերականներուն՝ տպագրութեան գրուէն մինչեւ այսօր : Ողբացեալ Հ. Դարեգին Չարպահանէլեանն է որ Հայոց մէջ տոաջին փորձն ըրած է այդ ցուցակը կազմե-լու, եւ հրատարակած է «Հայկական Մատենա-գիտութիւն» մը, որ ցարդ միակ աշխատու-թիւնը եղած է իր տեսակին մէջ . այդ գործը հետու էր ամբողջական ու կատարեալ ըլլալէ . յարգելի Մխիթարեանը իր ցուցակը կազմած էր՝ մեծ մասամբ անուղղակի աղբիւրներու գիմնելով, ու սխալներ ինչպէս եւ պակասներ շատ կային իր գործին մէջ : Հ. Ղազիկեան գիտեսկսելով իր նախորդին աշխատութիւնը, բարեբաղդութիւնն ունեցած է ուղղակի քննե-լու իր նիւթը—օգտուելով գրքերու եւ պար-բերականներու այն ճիւղ հաւաքածայէն՝ զոր այժմ ունի Ս. Ղազարու վանքը եւ որ Հ. Չարպահանէլեանի օրով շատ պակասաւոր էր :

(1) Ս.Միկայի քաղաքին բնակիչներուն արդի-րուած էր թշնամուտն վրայ խօսել, այնպէս որ երբ թշնամին քաղաքին վրայ կը յարձակէր, ոչ ոք չէր համարձակեր իրարու տուր տալ, եւ այսպէս քաղաքը կը կործանէր :

Վանքին մէջ պակասած դրքերուն ու պարբերա-կաններուն վրայ ալ որոշ ու ճշգրիտ ծանօ-թութիւններ ունենալու համար, Հ. Ղազիկեան կատարած է բոլոր հարկ եղած դիմումները, լուրջ քննութեան անցուցած է իրեն զրկուած տեղեկութիւնները, ու եւէ ջանք չէ խնայած վերջապէս՝ իր գործը կատարեալ ու անթերի ընելու համար : Յաջողած է բացարձակապէս : Չեմ գիտեր, ոչ մէկ միջոց չունիմ այդ մասին որոշ դատաստան յայտնելու համար, եւ արդէն այդպիսի ամենադժուարին գործի մը մէջ՝ վերջնական ու բացարձակ կատարելութիւն անհնար է : աս միայն հաստատ է որ Հ. Ղազիկե-ան շատ լրջօրէն ըմբռնած է իր գործը, եւ անոր կատարելութեան համար ըրած է մարդ-կայնօրէն կարելի եղած բոլոր ջանքերը : Ս.Սի մեծ արժանիք մըն է զոր պէտք է գնահատել : Կայ ուրիշ արժանիք մըն ալ, Դիւրին չէր : Հ. Ղազիկեանի պէս երեսասարդ ու խանդավառ մտքի մը համար, որ արուեստագէտի շատ սի-րուն խառնուածք մը ի յայտ բերած է Օսթրիանի եւ Տանթիի գեղեցիկ թարգմանութիւններով, լծուել այսպիսի շոր ու ձանձրանայի գործի մը անոր զուէր անագին մաս մը իր ժամանակէն ու իր ուժերէն : Հ. Ղազիկեան այդ զոհողութիւնն ըրած է լիակատար կերպով, եւ անա կուտայ մեզի արդիւնքը իր երկայն ջանքերուն : այդ արդիւնքը շատ գեղեցիկ է : ու բոլոր անոնք որ մեր մէջ հայմտքին զարգացման պատմու-թեամբ կը զբաղին, երախտագէտ բլլալու եւ երեսասարդ ու աշխատասէր Մխիթարեանին, որ իրենց կ'ընծայէ խնամոտ համապատկեր մը հայ մտաւոր գործունէութեան ինչ որ անհու-նապէս կը բազմապատկէ այդ աշխատութեան արժանիքը, այն է որ Հ. Ղազիկեան չէ շատացած պարզ ցուցակ մը կազմելով, իր ծրագրերը շատ աւելի լայն է եղած : Հ. Ղազիկեանի «Մատե նագիտութիւնը» թղթատող մը հոն պիտի գտնէ իւրաքանչիւր հայ հեղինակի անունին քով՝ ոչ միայն անոր գրքի ձևով հրատարակու-թիւններուն ցուցակը, անոնց անձնիւրիս վե-րաբերող բոլոր մանրամասնութիւններով, այլ եւ այդ հեղինակին թերթերու, հանդէսներու մէջ հրատարակած յօդուածներուն ինչպէս եւ անոր օտար լեզուներով հրատարակած աշխա-տութիւններուն գրայ տեղեկութիւններ, անոր գործերուն մասին թերթերու, հանդէսներու կամ գրքերու մէջ լոյս տեսած յօդուածներու, կենսագրականներու, քննադատականներու

Թուումը, (երբեմն հատուածներու յիշատակու- մով) ու մերթ նոյն իոկ կենսագրական ծանօ- Թութիւններ՝ կարեւոր հեղինակներուն մա- սին :

Ահագին աշխատանքը զոր Հ. Ղազիկեան թափած է այս ծրագիրն իրագործելու համար, պայծառ ու կոկիկ մեթոտը որով կատարած է այդ գործը, ամէն գրուածանքի արժանի կը կացուցանեն այդ աշխատութիւնը :

Թիֆլիզէն զրկուած հեռագիր մը, որ Արգար Յովհաննէսեանի մահը կը գումարէր, խորին ցաւ պատճառեց ինծի : Բազմամեայ հանրօրուտ գործունէութեամբ մը հայ հասարակութեան բազմադիմի ծառայութիւններ մատուցանող Հայ մըն է որ կ'անհետանայ իրմով :

Գերմանիոյ մէջ բարձրագոյն ուսում ստացած Յովհաննէսեան ունէր ճշմարտապէս եւրոպական ու կատարեալ զարգացում մը : Ըստ գիտէր գերմաներէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն եւ հայերէն. գրական ու գեղեցկագիտական նուրբ հասկա- ցողութիւն եւ ճաշակ ունէր . «գրագէտ» մը չեղաւ . ինքնագիր աշխատութիւններ շատ քիչ թողած է . «Հայը եւ Հայաստանը օտարների աչքում» բանախօսութիւնէն զատ, որ քաղուած ք մըն է եւ գրական նշանակութիւն չունի, գրքի ձեւով իրմէ ոչինչ չեմ տեսած . lettre մըն էր քան գրագէտ մը . «Փորձ» հանդէսին մէջ զոր վարած է, տող մը չկայ իրմէ գրուած . «Արձագանքսին մէջ ալ կարծեմ յաճախ իր աշխատակիցներն էին որ կ'արտայայտէին իր գաղափարները . բայց եթէ քիչ է գրած . ունե- ցած է ուղղութիւն մը, ձգտումներ, դաղա- փարներ, ու ատենք հայ ժողովրդին մէջ տա- րածելու համար՝ հիմնած է գրական տուններ զոր վարած է ողջամտութեամբ, ետանդով ու նիւթական մեծ զոհողութիւններ յանձն առնե- լով, խմբած է անոնց մէջ աշխատակիցներ, որոնց գործունէութեանը օգնած է նիւթապէս ու բարոյապէս : Այդ ալ դեր մըն է, որ հետու է անկարեւոր ըլլալէ : Իր ուղղութիւնը եղած է «ազատամիտ պահպանողականութիւն եւ ազ- գայնականութիւն», ինչպէս էր Մամուրեանին ուղղութիւնը Տաճկահայոց մէջ : Թէ ամեն ինչ որ ըսած կամ ըսել տուած է այդ ուղղութեամբ, ճիշդ է այդ հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ պիտի ըլլար ընդարձակ ուսումնա- սիրութիւն մը, որ ցաւ ի այս հակիրճ տողե- րուն մէջ նպատակ չունիմ ընելու : Բայց սա

հաստատ է որ, եթէ իբր հրապարակագիր Ար- գար Յովհաննէսեանի գործունէութիւնը քննա- դատողներ գտնուած են իր հակախաններուն մէջ, իբր հայ գրականութեան զարգացման սատարող, եւ իբր հայ գրականութիւնը եւ- րոպայի ճանչցնելու համար աշխատող, Արգար Յովհաննէսեանի ղէմքը յարգելի եղած է եւ պիտի միշտ մնայ ամենուն համար անխտր : «Փորձ» զոր 1876ին սկսած է հրատարակել իր անձնական գրամով, հայ պարբերական գրա- կանութեան մէջ առաջնակարգ տեղ մը գրա- ւած է . չէ եղած պայքարի թերթ մը, հայ հա- սարակութեան մտքին ու հոգւոյն առջեւ նոր իտեալ մը որոշապէս բացող եւ հին ու մըջած աշխարհայեցողութեան գէմ կուռող հրատա- րակութիւն մը, ինչպէս եղած էր «Հիւսիսա- փայլ»ը . եղած է հաւաքածոյ մը գրական ու գիտական լուրջ արտադրութեանց, Հայոց մտաւոր զարգացման սատարելու, եւրոպական քաղաքակրթութիւնը Հայոց մէջ տարածելու, հայ լեզուն յղկելու նպատակէն զրդուած գըլ- խաւորապէս, — նպատակ անհունապէս յարգելի եւ որ առաջնոյն լրացուցիչն է . «Փորձ»ին մէջ երեւցած են Բարխուդարեանի գեղեցիկ թարգմանութիւնները Շիլլերէ եւ ուրիշ եւ- րոպական մեծ հեղինակներէ : Քերոքէ Պատ- կանեանի հմտալից բանասիրական ուսում- նասիրութիւնները, Քամառ-Քաթիպայի բա- նաստեղծութիւններէն շատերը, Բաֆֆիի առա- ջին գրուած քերէն մէկ քանին, Ս. Պալասան- եանի («Գրիչ») գեղեցիկ քննադատականները, Ա. Երիցեանի շահեկան ուսումնասիրութիւն- ները Տաճկահայոց ժամանակակից պատմու- թեան մասին, եւն, եւն :

1881ին Արգար Յովհաննէսեան ստիպուած է դադարեցնել «Փորձ»ի հրատարակութիւնը, որ հինգ տարուան մէջ 17000 թուպլիի կորուստ պատճառած էր իրեն :

Քիչ յետոյ, Յովհաննէսեան սկսած է հրա- տարակել «Արձագանք» շաբաթաթերթը, որ յետոյ պատկերազարդ ալ լոյս տեսաւ եւ վերջ ի վերջոյ դարձաւ շաբաթը երեք անգամ հրա- տարակող լրագիր, եւ կառավարութեան հրա- մանով 1898ին փակուեցաւ :

«Արձագանք» իրեն աշխատակից ունեցած է ողուսահայոց նոր գրականութեան լաւագոյն ներկայացուցիչներէն շատերը, ու միշտ մեծ խնամք զոյց տուած է եւրոպաձեւ բարձր գը- րականութեան ու մաքուր հայերէն լեզուի մշակումին :

Ա. Յովհաննէսեան իր նիւթական միջոցներով հրատարակած է նաեւ կարգ մը օգտակար գործեր, ինչպէս Արքիսակէս Վ. Տեվկանցի «Հայերգը», եւն.:

Ամենամեծ ծառայութիւններէն մին սակայն զոր Յովհաննէսեան մատուցած է Հայութեան, դերմաներէն լեզուով իր Armenische Bibliothekին հրատարակութիւնն է. իր տնօրէնութեամբ, եւ Արթիւր Լալթի գերմանացիին խմբագրութեամբ՝ հրատարակած է 11 հատորներ, որոնք կը պարունակեն Հայոց նոր գրականութեան յատկանշական էջերու գերմաներէն թարգմանութիւններ: Գերմաներէնի անտեղեակ ըլլալով, չեմ կրնար զժբաղդաբար կարծիք յայտնել այդ հատորներուն խմբագրութեան ձեւին յատկութեանց կամ թերութեանց վրայ: Բայց այդպիսի հրատարակութեան մը զաղափարն ու նախաձեռնութիւնը ունեցած եւ անոր իրականացման համար բարոյապէս ու նիւթապէս օգնած ըլլալը՝ Ա. Յովհաննէսեանի մեծ ու անվիճելի արժանիքներէն մին կը կազմեն:

Ա. Յովհաննէսեան վերջերս Փարիզի մէջ հրատարակեց իր ձեռքով կատարուած ֆրանսերէն գողարիկ թարգմանութիւն մը Բաֆֆիի «Սագիտուչ» եւ «Իրի-Շարարանի» վիպակներուն: Քանի մը տարի առաջ հիմնած էր «Հանդէս Հայագիտութեան» բազմալեզուեան բանասիրական ամսագիրը որուն խմբագրութիւնը յանձնուած էր պ. Յինգ գերմանացի հայագէտին եւ որուն կ'աշխատակցէին հայ եւ օտար բոլոր ծանօթ հայագէտները:

Ա. Յովհաննէսեան մեծ բաժին ունեցած է Կովկասի Հայութեան հանրային գործունէութեան մէջ. Կեդրոնական Գրավաճառանոցի հիմնադիրներէն մին եղած է, առեն մը՝ Հրատարակչական ընկերութեան նախագահ, Ներսիսեան եւ Գայիանեան գպրոցներու հոգաբարձու, երկու անգամ կաթողիկոսական ընտրութեան պատգամաւոր, Քիֆլիզի պոռտալին ամենէն ազդեցիկ անդամներէն մին, եւն. եւն.:

Անոնք որ հաճոյքն ունեցած են իրեն հետ անձամբ տեսակցելու, գիտեն թէ իր բոլոր այդ յատկութեանց Արքար Յովհաննէսեան կը միացընէր նաեւ շատ սրամիտ ու փայլուն խօսակցութեան մը յատկութիւնը: «Կովկասի առաջին թամադան էսկ'ըսէին իրեն համար, եւ իր այդ համբաւն արդարացի ըլլալու էր: Կովկաս այցելող Եւրոպացի ճամբորդները ամենասիրալիբ ընդունելութիւն կը գտնէին իր կողմէն եւ իրեն հետ տեսակցելով շատ նպաստաւոր գաղափար մը կը կազմէին հայ ազին վրայ: Օսլրի հայադէտը իր Կովկաս ըրած վերջին ճամբորդութիւնէն յետոյ՝ անվերապահ զովեսաներով, զմայլանքով ու երախտագիտութեամբ կը խօսէր Ա. Յովհաննէսեանի մասին, — ինչ որ հրապարակաւ ալ արտայայտած է «Լա թրիպիւն տը Սէն-Ժերվէ» ի յօդուածով մը, եւ այդ յօդուածին հետեւանքով էր որ ֆրանսական կառավարութիւնը Ա. Յովհաննէսեանի շնորհեց «Փալմ Աքատեմիք» ի պատուանշանը:

Ա. Չ.

ՊԱՏՄԱԹԵՐԻՆ
ՅԱՐՄԱՆՍԻ ԱՍՄԱՆԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ
ՖՐԵՏԵՐԻԲ ՄԱԿԼԵՐ

Յղակալ քաղուհւոյն եւ ծնակի որդի քաղաւորին եւ անուակնի անուն Ընրու Յարման:

Յըզանայ եւ ծնանի թագուհին որդի:
Համբաւ ու բախութեան յաշխարհն(1) յայտնի,

(1) Ձեռագրին մէջ՝ աշխարհն:

HISTOIRE DE
PHARMANI ASMAN

TEXTE ARMÉNIEN
PUBLIÉ & TRADUIT
PAR
FRÉDÉRIC MACLER

II

La reine conçoit et donne au roi un fils, que l'on nomme Pharman.

La reine conçoit et met au monde un fils; la bonne nouvelle, joyeuse, se répand dans le

Թէ ծնաւ թագաւորին անդրանիկ որդի,
Թաճին տէր եւ թախտին ժառանգ ամենի :

Յընձայ(2) մեծ թագաւորն ի ծնունդըս մանկան
Չի կերն ոսկիատես եւ ծինն աստղանման .
Պատկերըն լուստուռ զերթ տրեղական ,
Եւ լի էր մեծ շնորհօք զարդով կերպարան :

Ազատ արար զաշխարհըն հոթրն տարի ,
Խընդալ ուրախութեամբ եւ առնել շատի,
Վասն այն իւր զաւակին որ իւրենց յայտնի,
Գեղով եւ շնորհալի նման հրեղինի :

Անուն զրրին նրմա Փարմանի Ասման .
Սընունդ տային նրմա հետ քառսուն մանկան
Աճէր տըղան լինէր հոթրն տարեկան ,
Ապա գայ ի դպրոց եւ յիմաստութեան :

Մուսէ Եգիպտացին զնա ուսուցել է ,
Ազգէն Եբրայեցւոց գրով ըզնա վարժէ,
Չամէն իմաստութեան գրոններն յայտնէ,
Չաստեղաց չըջան եւ զկերպն նրմա ցուցանէ :

Լինի երկուցսան ամեայ(1) մանուկն այն ,
Խելաց տէր հանճարոյ եւ իմաստութեան ,
Հըմուտ ամէն բանի, յաճախ ի յուսման,
Նրման վարդապետին եւ այլ գիտնական :

Չընար պարուց երգոց խնդրել ուսանել ,
Ի կարգ զինուորութեան մըտանել կարգել,
Խաղալ ըսուժը եւ թուր՝ ձիովըն ճեմել,
Նետող աղեղնաւոր աննրման լինել :

Հագնի պատերազմի զըրեհն ու հեծնու,
Խաղայ ձիովըն իւր հեծելըն մըտնու ,
Գընէ ի հետ զօրացըն ճակատ կըռվու ,
Բայց ոչ իրաւ սրտէ հարկանէ մարդու :

Մտնու նա ի մօյտան եւ խաղալ զընտին ,
Գահէր ձիովն արագ ոչ ով չի հասնի,
Երջի ի լեառն ի գաշտ ի յորսոյ տեղի,
Որսայ զեղունք լերանց եւ զերէ վայրի :

Եինէ գեղեցկաւն զիւր տուն եւ տաճար ,
Էր զօրն ի կեր 'ւ ի խում եւ ուրախանայր .
Չուզել երևա զամենն ի նախչ եւ նիկար ,
Ոսկով զնա զարդարեց եւ մարգարտաչար :

(1) Չեռազրին մէջ՝ ցընձա : (2) Չեռազրին
մէջ՝ ամեա :

pays, qu'il est né au roi un fils aîné, héritier de la couronne et du trône.

Le roi se réjouit de la naissance de cet enfant, car il a des cheveux dorés et un grain pareil à une étoile; son image est lumineuse comme le soleil, il était paré de toutes sortes de grâces.

Il accorda à son pays, pendant sept ans, la liberté de s'adonner à la joie et de faire liesse à cause de son enfant, qui leur apparaît plein de beauté et de grâce, pareil à un ange.

On lui donna le nom de Pharmani Asman , on le nourrit en compagnie de quarante enfants; il croissait et atteignait l'âge de sept ans; ensuite il entra à l'école pour apprendre la sagesse.

(Fo 47) Moussé (Moïse) l'Egyptien l'a instruit; il lui enseigne l'écriture de la nation hébraïque, il lui révèle toutes les portes de la sagesse, il lui montre le cycle et la forme des étoiles.

Cet enfant arrive à l'âge de douze ans; il est rempli d'intelligence, d'esprit et de sagesse, connaissent tout, versé dans la science, pareil à son maître, et plus savant encore.

Il désirait apprendre la danse et le chant, étudier l'art militaire, manier le javelot et l'épée, se promener à cheval, devenir un archer incomparable.

Il se revêt de l'armure de guerre et monte à cheval; il s'élance avec son cheval et il entre parmi les cavaliers; il se poste avec ses soldats en bataille rangée, mais il ne frappe personne de gaieté de coeur.

Il se rend sur la grande place et joue à la balle, il s'élance sur son cheval si rapidement que personne ne peut l'atteindre; il se promène sur les montagnes, dans les plaines et dans les endroits de chasse, il chasse les biches (fo. 47vo) des monts et le gibier sauvage.

Il construit pour lui-même une maison splendide, il passe ses jours à boire, à manger et à se réjouir; il fit parer [sa maison] de peintures et de dorures, et il l'orna d'or et de perles.

Սիրէր նա զձայն երգոց եւ եղանակաց ,
 Առ ինք պակէր բարում դասոցս գուսանաց .
 Ունայր ուրախութեամբ հետ սրնրնդակցաց ,
 Իսկ հայրն ուրախանայր եւ օրհնէր զԱստուած :

Գրպն պիջար, շխնկուրեան եւ երպիւն զե-
 սանեղոյն եւ խնդրեալ ի քաղաքորէն զգնալն ի
 Պարսկաստան, եւ քաղաքորն յոյժ սրտեայ քայց
 իօյնեոց հետեան ճիւղեայ :

Եղև մանուկն քաջ ուժով զօրաւոր ,
 Ար իւր նրման շիկայր մանուկ ձիաւոր .
 Այս էր տեսուն նրման ընտիր Պանջ աղիւր
 Եւ ըստ խիւօք Երկար եւ զամ գիւննաւոր :

Քային շատ պակուանք օտոյն աշխարհէ ,
 Հետ փառչան զաղայրն կ'առնէին դաւէ .
 Եւ էր սրտովն աջիւծ, սր ուժ շիր յաղթէ ,
 Չընտրի հանց պակուան իր քօտիք բռնէ :

Գիշեր մ'իւրբն տեսիլ ետես յերազին ,
 Դաւէ կ'առնէր զհետ իւր մէկ մ'որ էր ինք կին ,
 Անձամբ էր խիւն երկան մեծ եւ ահագին ,
 Հնկէ է ձի մայրանկ, ընտմայն ի ձեռնն :

Ասէր ինքն ընդ ինքեան Յարմանի Անման .
 «Մանուկ ընտիր դոված եպ քաջ զպակուան ,»
 «Ես կին եմ՝ աշխարհէն դրէ Սորասան ,»
 Դաւէ ունիմ հետ քեզ ուժով մանկութեան :

Ասաց մանուկն ի նա թէ՛ Անունդ ի՞նչ է .
 Ասէ թէ՛ Թաճնս է Թաճէ Դաւրէ .
 Ասաց՝ Հեռ ինձ դաւէ զեղիկ խայտալ է .
 Ասաց՝ Թէ՛ զիս յաղթես, նրիւնս հալալ է :

Ասաց՝ Հետ ինձ խաղալ կնկան մուհար է .
 Ասէ՛ Չեւզ ի մանկան յաղթել (1) սրվար է .
 Ասաց՝ Չուժդ շիկանս, լեզուդ ճարտար է .
 Ասէ՛ իմ քոս ի՞ճօս լեզուս կամկար է :

Մանուկն երբ զայն լրտեսց, իւր սրբակն գանչեց ,
 Չիմիլ եւ հարուստով զէնք ի նա զիմեց .
 Նա կինն ասաց ընդ ինքն թէ՛ Կսրիմ, կանգնեց ,
 Ի՞ջնունք ի ձիանունս՝ նմ նորիմ լսեց :

Իջնուն ի ձիանուն երկիւրքն եւ կանգնէին ,
 Անունն զմէկի մէկի գօտի եւ փորձին սօս .
 Չմանուկն ոնց որ երես զճարիկն ի յուժին ,
 Գլխեց ի իւր մըտին Լ ասաց գեհեկին :

(1) Չեւզար ինձ զ' աղթել :

Il aimait entendre les chants variés, il gar-
 dait près de lui maints chœurs de chanteurs;
 il jouait joyeusement avec ses compagnons
 d'enfance; et le père se réjouissait et bénissait
 Dieu.

Au sujet de sa jeunesse invincible, et comment
 il vit un rêve, il demanda au roi de se rendre
 en Perse: Et le roi fut bien attristé, mais finit
 par lui accorder la permission.

L'enfant devint brave, fort et puissant; aucun
 cavalier ne lui était comparable, personne
 n'égalait la beauté de son aspect, et personne
 n'était aussi sage et savant que lui.

Beaucoup d'athlètes arrivaient de pays é-
 trangers, pour lutter avec le fils de roi, (fol.
 48) Il lâchait avec son cœur de lion de n'être
 vaincu par personne, et de ne pas rencontrer
 l'athlète qui le saisirait par la ceinture.

Une nuit il eut une vision en rêve; avec lui
 luttait quelqu'un qui était une femme, de sa
 personne, elle était longue, grande et énorme;
 elle montait un cheval blanc, le javalot à la main.

Pharmani Asman se disait en lui-même:
 «[Ce doit être] un jeune homme d'élite, illustre,
 un brave athlète.» Je suis femme, du pays qui
 s'appelle Xorasan. Je veux lutter avec toi pour
 voir qui a plus de force et de jeunesse.

Le jeune homme lui dit: «Comment t'appelles-
 tu?» Elle dit: «Mon nom est Thadjé Davré.»
 Il dit: «Lutter avec moi est une folie pour
 toi.» «Si tu me vains, dit-elle, tu auras le
 droit de verser mon sang.»

Il dit: «Il est impossible pour une femme
 de lutter avec moi.» Elle dit: «Ma main est
 habituée à vaincre les jeunes gens.» Il dit:
 «Je ne connais pas ta force, mais ta langue est
 habile.» — «Auprès de ma force, dit-elle, ma
 langue est infime.»

Le jeune homme, lorsqu'il l'entendit, (fo, 48vo)
 poussa un cri; il s'élança vers elle tout équipé
 et à cheval; la femme lui dit: «Jeune homme,
 arrête-toi, descendons de cheval»; il lui obéit.

Tous les deux descendent de cheval et se
 tiennent debout. Il se prennent l'un l'autre à
 la ceinture et luttent. Le jeune homme, lorsqu'il
 eut la preuve de la force de son rival, eut peur
 dans son esprit et se le dit à lui-même.

Իսա կինն ըզմանուկն էզարկ ի դեպին .
Ասաց՝ Գարման մանուկն, լըսես մուհալին .
Ասաց թէ՛ Կին չես դու, առիւծ ես շամբին,
Ով զքեզ կին տեսանէ զերթ զիս խոնարհին :

Չարթեալ ինքն ի քընոյ եւ զարեւորեցաւ .
Խորհի թէ ինչ իրք է երազն որ տեսաւ .
Երբը զիմապառնթեան պիրն եւ ի նա հարցաւ .
Նայ ի Պարսկաց առ նա ճանապարհ բացաւ :

Ասաց՝ Կընոյ յազթեւն ի յերազն ի՞նչ է .
Ասաց՝ Ի խորասան պանդխտութիւն է .
Ասաց՝ Վասն ի՞նչ իրաց ինձիկ հոն 1) խահր է,
Ասաց՝ Վասըն սիրոյ ի յօտար(2) ազգէ :

Յիշեաց զբանն որ յառաջ Մուսէն գրել էր,
Երկիր եպագ նըմա զի նա մեռեալ էր .
Չի հուքմ եւ հրաման որ նա ուսեալ էր .
Որ զեռ չէի ծնեալ նա զայս խօսեալ էր :

Եմուտ առ թագաւորն, երկիր պագանէր .
Չերազն եւ զմեկնութիւնըն նորա պատմէր .
Հօրէն ի թագուհոյն զընալըն խընդրէր,
Թէ բանքն են Մուսէին յառաջն ասցել էր :

Ասէ՛ Չի հուքմ է գրին եւ պիտեականին,
Որ իմ աւուր ծնընդեան երկնային աստղին,
Չկարէ մարդ զսրճընել զհուքմ հըրամանին .
Բայց ինձ պարտ է զընալ ի յօտարութիւն :

Նայ հայրն եւ թագուհին ասացին ցորդին(3).
Թէ՛ Դու մեզ յայտնեցեր անշափ(4) տրամութիւն
Պատմէ՛ որչափ կենաս այդ զարիպութիւն,
Կամ թէ այլ զմեզ գանուս ի կենդանութիւն :

Ասէ՛ Գիրըն ցուցընէ ինձ եօթըն տարի,
Լինամ յօտար երկիր եւ ի մէջ խահրի .
Եւ երբ վաճըն սիրոյ ինձ շատ խահր անցնի,
Նա ինձ շաքար թուեցել եւ լուծֆի բազի :

Դառնամ ես ի Պարսկաց եւ զձ՛դ այլ տեսնում,
Ուրախ զքեզ թագաւոր կենդանի գտնում .
Երթամ հետ շեծելիդ եւ ի ձի շեծնում
Սընդամ հետ ընկերացն եւ ի խաղ մտնում :

(Շարունակելի)

1) (1) Չեռագրին մէջ՝ հաւն (2) Չեռ. մէջ. յաւ-
տար : (3) Չեռ. մէջ՝ Որդին : (4) Չեռ. մէջ՝ այնչափ :

La femme saisit le jeune homme et le ter-
rassa; « O Pharmani, dit-elle, vois-tu si c'est
possible. » Il dit : « Tu n'es pas une femme,
tu es un lion parmi les roseaux; celui qui te
prend pour une femme est abaissé comme moi. »

Il se réveilla du sommeil et fut épouvanté.
Il se demande ce que signifie le rêve qu'il a vu.
Il apporta le livre de la sagesse et le consulta;
celui-ci lui prédit qu'il irait en Perse.

Il dit : « Que signifie d'être vaincu en rêve
par une femme? » [Le livre] dit : « C'est émi-
grer dans le Xorasan. » (fol. 49) Pour quelle
raison souffrirai-je là-bas? » Il dit : « C'est à
cause de l'amour [d'une personne] de nation
étrangère. »

Il se rappela les paroles que dès l'abord
Moussé avait écrites. Il l'adora, car il était
mort. « Il savait lire la destinée; je n'étais
pas encore né, qu'il avait prédit cela. »

Il se rendit auprès du roi et se prosterna
devant lui; il lui raconta le rêve et son explica-
tion, il demanda de prendre congé du père et
de la reine; car telles étaient les paroles pro-
noncées auparavant par Moussé.

Il dit : « C'est le destin [prédit par] le livre et
le savant, selon l'étoile céleste du jour de ma
naissance; on ne peut pas changer ce qui est or-
donné par le destin; il me faut me rendre en
pays étranger. »

Le père et la reine dirent à leur fils : « Tu
as provoqué en nous une tristesse illimitée.
Dis-nous combien tu resteras en pays étranger,
ou bien si tu nous retrouveras (fol. 49vo) en vie.

Il dit : « Le livre m'indique sept ans que je
passerai en pays étranger et dans la douleur;
et si c'est pour l'amour que j'ai à souffrir
beaucoup, cette souffrance me semblera douce
comme le sucre et agréable.

Je reviendrai de Perse et je vous reverrai;
je serai heureux de te retrouver roi vivant;
j'irai monter à cheval avec tes cavaliers; je me
réjouirai avec mes compagnons.

(A suivre)

ՖՐԱՆՍԱ ԱՆԿՄԱՆ ՄԷՉ Է

«Լ'Էթորփէէն» շաբաթաթերթը այս հարցումը ուղղած էր ֆրանսացի եւ օտարազգի բազմաթիւ անձնաւորութեանց եւ իր 121, 122, 123 թիւերով հրատարակեց պատասխանները, որոնք ամենամեծ մասամբ ներբողեաններ էին Ֆրանսայի մշտավառ կենսունակութեան «Անահիտ»ի տնօրէնը, որուն ուղղուած էր միեւնոյն հարցումը, տուաւ հետեւեալ պատասխանը, որ հրատարակուեցաւ «Լ'Էթորփէէն»ի 123րդ թիւին մէջ .

Մասւորական ոլորտին մէջ Ֆրանսա հետուէ անկման մէջ ըլլալէ : Տիեզերական սքանչացման արժանացած վարպետներու ինչպէս Մարտէլէն Պերթըլօ, Ֆրեաերիք Փասի, Անաթոլ Ֆրանս, Օքթավ Միրպօ, Փոլ Ատան , Բեմի տը կուրմոն , էրվիէօ . Ժորժ Կլեմանսօ , Ժորէս . Ֆրանսի տը Փրեսանսէ . Անաթոլ Լըրուա-Պոլիէօ, Ռոտէն , Պարթոլումէ, Պենար , էօժէն Կուրիէր , Սէն-Մանս , Մասնէ , Վենսան տ'Էնտի . Տըպիւսի , եւ ուրիշ այնքան գերազանց մտքերու գործովը՝ ան միշտ կը շարունակէ մարդկային ճամբուն վրայ կանգնել իր բարձր ու պայծառ ջանք : Ան միշտ հայրենիքն է լուսաւոր ու բեղուն իմացականութեան , ազատ ու մարդկային մտածման , ներգաշնակ ու կատարեալ գեղեցկութեան :

Քաղաքական ոլորտին մէջ, անիմաստ պիտի ըլլար անկման խօսք ընել, այն պահուն երբ Անգլիա եւ Իտալիա հետամուտ են Ֆրանսայի բարեկամութիւնն ունենալու եւ անոր կը բերին իրենց սրտագին յարգանքներուն արտայայտութիւնը : Ֆրանսայի մէջ գոյութիւն ունեցաւ քաղաքական իրական անկումի շրջան մը, աօր «անաւոր տարի»ին շրջանը չէ, երբ ֆրանսացի ժողովուրդը, Բիբո Ումէն պարտուած, միեւնոյն ատեն ապացուցուց իր հողուոյն բոլոր արութիւնն ու գեղեցկութիւնը՝ դիւցազնական գիմադրութեամբ եւ այն հրաշալի կերպով արագ ու հզօր վերականգնումով զոր ցոյց տուաւ իր պարտութենէն յետոյ . Ֆրանսայի քաղաքական իրական անկման շրջանը այն է երբ ֆրանսական դիւանագիտու-

թեան վարիչները գիտակցաբար մեզսակցեցան երկրորդ-Քէօզկի հրէշին արեւնոտ բռնաւորութեանը, անպատուելով Ֆրանսայի բարի անունը եւ միանգամայն քանդելով Ֆրանսայի ազդեցութիւնն Արեւելքի մէջ , այն աստիճան որ վերջերս հարկ եղաւ ամբողջ նաւատորմի մը ճամբայ հանել անհատական պահանջներու ողորմելի խնդիր մը կարգադրելու համար :

Յանկալի պիտի ըլլար որ Ֆրանսա, որ այսօր երկու ազատական հզօր պետութեանց բարեկամութիւնն ու բովանդակ աշխարհի յարգանքը կը վայելէ . վճռականօրէն ձեռք ասնէր վերստին իրաւունքի եւ արդարութեան պաշտպանի իր պահպանական քաղաքականութիւնը . եւ այդ ճշմարիտ անկումի շրջանը , որ այնքան վնասակար եղաւ իր սեփական շահերուն որքան մարդկութեան շահերուն, այլեւս երբեք չկրկնուէր, որովհետեւ Ֆրանսա մը որ անզգայ կը մնայ հալածուածներու աղաղակին՝ Ֆրանսա ըլլալէ կը դադրի :

Ֆրանսական կառավարութիւնը գնած է մին այն գեղեցիկ գծադրութիւններէն զոր Էտկար Շահին ցուցադրած է այս տարուան «Շան տը Մարսի Սալօն»ին մէջ, շաբ մը նոր փորագրութեանց հետ . այդ գծադրութիւնը պիտի դրուի Լիւքսանպուրի մուսէոնը որու վարչութիւնը խնդրած է նաեւ Շահինէն որ հաճի նուիրել իր փորագրութեանց ամբողջական հաւաքածուն : Հաճոյքով կ'իմանանք նաեւ թէ Շահին Sociétaire ընտրուած է «Շան տը Մարսի Սալօն»ը կազմակերպող եւ վարող Գեղարուեստից Աղգային Ընկերութենէն :

Ֆրանսական Ակադեմիան Պ . Զօպանեանի Chants populaires arméniens հատորին շնորհից Լանկլուա մրցանակը , որ հաստատուած է օտար լեզուէ զրական գործերու լուսագոյն թարգմանութեանց համար :

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԱՆՈՂԻՏ

- Քիւ 1 — Անարոյ Յրանս, Եպիկուրի պարսեզը, (հատուածներ), թարգմանեց Ա. Զօպանեան, հեղինակին կենդանագրով. Գին 1 Ֆրանք:
- Քիւ 2 — Աղփրես ջը Վիկեիի ֆերուածները, հեղինակին կենդանագրով, թարգմանեց Ա. Զօպանեան: 1 Ֆր:
- Քիւ 3 — Օմար Խայեալի ֆառեակները, քննական ուսումնասիրութեամբ մը պարսկերէն բնագրէն թարգմանեց Գ. Փառնակ: 3 Ֆր:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ ԱՆՈՂԻՏ

- Քիւ 1 — Նահապետ Քուչակի դիւանը, սիրոյ երգեր, խրատական եւ այլաբանական երգեր, պանդուխտի երգեր. Գինական ուսումնասիրութեամբ մը հրատարակեց Ա. Զօպանեան. 3 Ֆր:
- Քիւ 2 — Մկրտիչ Պեշիկաշեանի ֆերուածներն ու նաւերը, ծանօթագրութիւններով հրատարակեց Ա. Զօպանեան. 4 Ֆր. 50:

ՖՐԱՆՍԵՐԷՆ ԳՐԲԵՐ

LES MASSACRES D'ARMENIE, témoignage des victimes; recueil de lettres, traduites en français par A. TCHOBANIAN: préface de GEORGES CLEMENCEAU, Librairie du Mercure de France. 3 Ֆր. 50

L'ARMENIE, SON HISTOIRE, SA LITTÉRATURE, SON ROLE EN ORIENT, par A. TCHOBANIAN, avec une introduction d'ANATOLE FRANCE. Librairie du Mercure de France. 1 Ֆր.

ZEITOUN, DEPUIS LES ORIGINES JUSQU'A LA GRANDE INSURRECTION DE 1895, par AGHASSI: Traduction française d'A. TCHOBANIAN: préface de VICTOR BERARD. Librairie du Mercenre de France. 3 Ֆր. 50

POÉMES ARMÉNIENS ANCIENS et MODERNES, traduits en français par A. TCHOBANIAN, et précédés d'une étude de GABRIEL MOUREY sur la Poésie et l'Art arméniens. Librairie A. Charles, 8 rue Mousieur le Prince. 2 Ֆր.

CHANTS POPULAIRES ARMÉNIENS, traduction française avec une introduction par A. TCHOBANIAN; préface de PAUL ADAM. Librairie Paul Ollendorff. Ouvrage couronné par l'Académie Française 3 Ֆր. 50

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԳԱՆ ԲՆԱՄԲԱՆ

Գրողներ, գիտնականներ, պատմական գործիչներ, գրող-թիւններ, գրականութիւնների եւ երկերների—համաշխարհային եւ կովկասեան ու հայկական՝ մօտ 1000 էջ եւ մօտ 350 պատկերներով, խմբագրութեամբ եւ հրատարակութեամբ «Հանրամատչելի գրադարան»ի հրատարակիչ Հ. Առաքելեանի, նմանողութեամբ Պալլենկովի եւ Ֆրանսերէն Dictionnaire — Manuel Illustré des Ecrivains et des Littératures հրատարակութիւնների:

«Հանրագիտական պատկերազարդ բառարանը» կարեւոր օժանդակ եւ օգտակար տեղեկատու կը լինի ամեն մի ինտելիգենտ եւ ինքնակրթութեամբ զբաղող անձի համար: Բացուած է բաժանորդագրութիւն. գինն է մինչեւ բառարանի լոյս տեսնելը—4 ռպլ, լոյս տեսնելուց յետոյ 5 ռ., կաղմով, —որ կը լինի շքեղ եւ գեղանկար— 1 ռուպլի աւելի: Ծանադարհածախսի համար պէտք է վճարել 50 կ., իսկ կազմածների համար 70 կ.: Պէտք է գիմել բացառապէս կաղմոյ հրատարակիչ Հ. Առաքելեանն այս հասցեով. Քիֆլիս, խմբ. «Մշակ»ի:

Որովհետեւ «Հանրագիտական Բառարան»ի տպագրութեան ծախքը մեծ է, ուստի քիչ քանակութեամբ է տպուելու, այդ պատճառով ցանկալի էր, որ ստորագրողները շտապէին շուտով յայտնել մեզ:

ԱՆՆԱԶԻՏԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՆ ԳԱՅՄԱՆԻՐԸ

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :
 Բաժանորդացիինն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա), 12 ֆրանք (օտար երկրներ) :
 2 օտար (Ամերիկա), 5 բուլղի (Ռուսիա) :
 «Այսամսեայ» 5 ֆր. (Ֆրանսա), 6 ֆր. (օտար երկրներ) 1 տղ. (Ամերիկա), 3 բղլ. (Ռուսիա) :

Յողուած եւ բաժանորդացին զրկել հետեւեալ հասցէին
 A. TCHOBIANIAN

17. RUE LA BRUYERE
 PARIS

«ԱՆՆԱԶԻՏ»Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՆ Ը

Դավրէժ . —	Պարուհի Մկրտում Սահակեան
Գանձիք . —	» Էրազմու Չուլազեան
Ռուսնոք . —	» Գառնիկ Մաղմանեան
Վանան . —	» Չարպէանէլեան
Փիլիպէ . —	» Թադևոս Հինդլեան
Նիւ-Շօրք . —	» Գեարդու Դարբիէլեան
Իսթ Ռեթըրթաուն . —	» Կ. Մալխասեան
Ռեթըրթ . —	» Ս. Յովսէփեան
Չիքագօ . —	» Մ. Կլարեզեան
Փրովիտէնս . —	» Օ. Տիրատարեան
Նեշուէ . —	» Յ. Արողեան